

IEVADESEJA

PIRMĀ PASAULES KARA IZCELŠANĀS. 1914. GADS

Aivars Stranga

Dr. habil. hist., profesors, LZA akadēmiķis.

Zinātniskā tēma: Latvijas 20. gs. pirmās puses vēsture. LU Vēstures un filozofijas fakultātē pasniedz arī Eiropas diplomātijas vēsturi.

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

Reti kurš iebildīs tam, ka Pirmais pasaules karš bija kataklizma, kura atstāja neapraķstāmas sekas uz pasauli līdz pat šodienai. Bez kara Krievijā noteikti nenāktu pie varas lielnieku diktatūra – pirmais masu terora režīms Eiropā, nedz Vācijā tam sekotu nacionālsociālistu diktatūra: tās bija kara briesmīgākās sekas, par neskaitāmām citām nerunājot (to skaitā – par pilnīgi pozitīvām, piemēram, par jauno valstu, arī Latvijas izveidi). Taču, ja pastāv vienprātība par kara liktenīgo nozīmi, tad joprojām ir sastopama liela daudzveidība, kara cēloņus meklējot. “Lielie cēloņi” – imperiālisms, militārisms, bruņošanās, koloniālisms un citi nav pilnīgi pazuduši, taču ir zaudējuši ļoti daudz ko no sava spēka. Ja karam būtu bijuši ekonomiski cēloņi, tad kā var izskaidrot to, ka tas izcēlās t.s. pirmās globalizācijas pilnbriedā, kad lielvalstis – un ne tikai tās – piedzīvoja ekonomiskā uzplaukuma gadus un bija cita ar citu saistītas kā vēl nekad (piemēram, Anglija tirgojās ar Vāciju daudz vairāk nekā ar savu sabiedroto Franciju; ar Vāciju tirdzniecības apjoms pieauga, ar Franciju – samazinājās; vācu kuģi bija apdrošināti Londonas Loidā, taču Lielbritānija pieteica karu Vācijai; to, ka globalizācija nenovērs karus, mēs konstatējam arī tagad – 2014. gadā). Popularitāti gūst mēģinājumi kara cēloņus meklēt noskaņojumu vēsturē, t.sk. gatavībā pieņemt karu kā risinājumu šķietami citādi neatrisināmām problēmām. Interesi izraisa pirmskara kultūrā valdošā optimisma vai pesimisma samērošana; parādās pētījumi par tēmām – “vīrišķības krīze” vai “reiboņa gadi”, kuri 20. gadsimta sākumu skata neirožu gaismā, nevis agrāk populārajā “skaistā laikmeta” rožainajā gaismā. Lai arī jau sen ir skaidrs, ka kara izcelšanās nav tas gadījums, kad varētu pieaicināt slaveno detektīvu Erkilu Puaro, kurš klātesošajiem valstu pārstāvjiem izstāstītu nozieguma vēsturi un tad norādītu uz vainīgo, tomēr diskusija par atbildību vai pat par vainu nerimstas, tāpat kā interese ne tikai par to, kāpēc karš sākās, bet arī par to, kā tas sākās. Šajā esejā aplūkoju dažus no minētiem jautājumiem.

Atslēgas vārdi: panslāvisms, atentāts, ultimāts, mobilizācija, kara pieteikums, kara vaina.

ATENTĀTS

1914. gada 27. maijā Serbijas galvaspilsētā Belgradā trīs Bosnijas (to Austroungārija bija anektējusi 1908. gadā) serbu jaunieši – Trifko Grabežs, Nedeļko Čabrinovičs un Gavriilo Princips – saņēma ieročus – četras pistoles un sešas mazas bumbas, kuras bija domātas Austroungārijas troņmantnieka erchercoga Franča Ferdinanda, kurš jūnijā bija iecerējis apmeklēt Bosnijas galvaspilsētu Sarajevu, nogalināšanai. Tiem līdzī nāca inde mazu cianīda kapsulu veidā, kas bija jānorij pēc slepkavības izdarīšanas. Terora aktu bija iecerējusi un izstrādājusi Serbijas slepenā teroristiskā organizācija, ļoti ietekmīgā, ar nāves, atreibības un pašuzpurēšanās kultu apsēstā “Melnā roka” un viens no tās vadītājiem, Serbijas armijas izlūkdienesta priekšnieks Dragutins Dimitrijevičs (“Apis”); ieročus – vismodernākā tipa Beļģijas pistoles un pašu serbu saražotās speciālās mazās, vieglās un labi paslēpjāmās bumbas, kā arī indi bija piegādājis viens no “Melnās rokas” vadošiem aktīvistiem, majors Voja Tankosičs. Ar “Melnas rokas” aģentu palīdzību jaunie teroristi maija beigās šķērsoja Serbijas un Austrijas–Ungārijas robežu un nonāca savā dzimtajā Bosnijā, kur apvienojās ar citiem četriem teroristiem.

Bosnijā–Hercegovinā jūnija otrajā pusē sākās Austroungārijas armijas – 15. un 16. korpusa – manevri, kurus inspicēja erchercogs kā armijas ģenerālinspektors. Manevri beidzās 27. jūnijā, taču nākamā diena, 28. jūnijs, bija tā, kuru erchercogs gaidīja visvairāk. Viņš bija ieradies Bosnijā kopā ar sievu, un 28. jūnijs bija viņu laulības jubileja. Pirmais pasaules karš sākās tāpēc, ka Francis Ferdinands milēja savu sievu – tā vēlāk izteiksies asprāši (tiesa, tas būs melnais humors). Francis Ferdinands, Austrijas–Ungārijas ķeizara Franča Jozefa brāļadēls, bija oficiāli nominēts par impērijas troņmantnieku 1896. gadā, diezgan ilgi pēc tam, kad ķeizara dēls un troņmantnieks princis Rūdolfs un viņa mīļākā izdarīja pašnāvību medību pilī Maiierlingā (*Mayerling*; šis notikums kino laikmetā kļuva par sižetu vairākām ļoti populārām filmām) 1889. gada janvārī. Franci Ferdinandu reti kurš milēja, un maigi sakot, viņa raksturs bija sarežģīts, taču viņš pats visu labāko, kas tajā bija, atdeva ģimenei. Sastapis kādā ballē čehu grāfienu Sofiju Hoteku (*Chotek*), viņš viņu iemīlēja un – vēl vairāk – apprecēja 1900. gadā, pārvarot ķeizara un Habsburgu ģimenes lielo pretestību – viņiem Hoteka, lai arī cienījamas Bohēmijas aristokrātu dzimtas atvase, nebija pietiekami augstdzimusi, lai kļūtu par Habsburgu troņmantnieka sievu. Pretestība tika pārvarēta, bet ne galma necieņa, lai neteiktu vairāk, pret Sofiju. Galma stindzinošais protokols aizliedza viņai būt kopā ar vīru

vai ikkatrā vietā, kur bija troņmantnieks, ieskaitot pat operas ložu vai galma karietes; viņu bērni nevarēja mantot troni. Vēloties sagādāt sievai prieku, erchercogs viņu paņēma līdzī uz Bosniju, līdz kurai nestiepās galma ceremonijmeistaru rokas un kur Francis Ferdinands varēja parādīties kopā ar sievu un kopā izbaudīt vietējo varas iestāžu laipnību un uzmanību.

Jau 25. jūnijā, tikko ieradušies nelielā kūrortpilsētiņā Ilidžā Sarajevas pievārtē, kur viņi apmetās, erchercogs un Sofija, ignorējot jebkādas drošības pasākumus, devās uz Sarajevu iepirkumos, apmeklējot dzīvāko tirdzniecības ielu, kur, kā pašiem likās, vietējie iedzīvotāji viņus uzņēma draudzīgi. Sofija turpmākajās divās dienās apmeklēja skolas, baznīcas, patversmes, un visur bija tikai draudzīgas sejas. Kāpēc lai būtu citādi 28. jūnijā, lieliskā, saulainā dienā, kad beidzot bija aprimis iepriekšējo dienu lietus, kas vienīgais bija nedaudz traucējis izbaudīt viesmīlību? Drošības soļi bija skandalozi slikti organizēti, un to varēja izskaidrot vismaz ar diviem cēloņiem: Bosnijas gubernators ģenerālis Oskars Potioreks (*Potiorek*) vēlējās pierādīt, ka viņa pārvaldītā province ir droša; erchercogs vēlējās būt tuvākā kontaktā ar provinces iedzīvotājiem – saviem nākamajiem pavalstniekiem.

Ja Francim Ferdinandam un viņa sievai 28. jūnijs bija visskaitākā diena viņu mūžā, tāda tā nebija serbiem, īpaši Bosnijas serbiem, nemaz nerunājot par fanātiskajiem teroristiem. Daudzas citas tautas divdesmitā gadsimta sākuma optimisma gaisotnē lūkojās pretim nākotnei, kura pat 1914. gada pavasarī vairākumam laikam šķita daudzsoļa, turpretī serbi lūkojās pagātnē: 14. gadsimta serbu valdnieka Stefana Dušana impērija bija viņu ilgu objekts (tiesa – interesanti – Bosnija tajā neietilpa), bet Kosovas kauja 1389. gada 28. jūnijā, kurā Otomanu turki sakāva serbu karaspēku, bija viņu nacionālo mītu un to ietekmē – nacionālas identitātes neatņemama sastāvdaļa. 1914. gadā kaujas gadadiena, kura Serbijā tika atzīmēta kā reliģiskie svētki – Svētā Vītusa diena – *Vidovdan*, pirmo reizi tika svinēta jaunos apstākļos un īpaši, jo Balkānu karu – par kuriem runa būs tālāk – rezultātā Kosovas lauks 1913. gadā bija atkal nonācis Serbijas rokās (tiesa, šīs teritorijas jau apdzīvoja vairāk albāņu nekā serbu; albāņi tagad tika pakļauti nežēlīgām represijām). Lai arī 1389. gadā kauja bija zaudēta un turpmākajos gados pati Serbija zaudēja neatkarību un nonāca turku varā, leģendārais serbu bruņinieks Milošs Obiličs bija ielavījies turku noņemtnē un nogalinājis sultānu Muradu Pirmo, pirms viņu nonāvēja sultāna apsardze. Vai Obiličs bija vispār dzīvojis, tam mītos nebija nekādas nozīmes; 19. gadsimtā, serbu nācijai dzimstot, viņš bija kļuvis par nacionālo eposu varoni un kā tāds ietekmēja arī Gavriilo Principu: viņš

bija nolēmis kļūt par 1914. gada Obiliču, bet erchercogs bija sultāna lomā; kad 1914. gada martā tika publiski paziņots, ka Francis Ferdinands apmeklēs Bosniju, Princips nolēma, ka viņa laiks ir pienācis.

Ja kas bija kopīgs 1389. gada 28. jūnijam un 1914. gada 28. jūnijam, tad tie bija pavisam vājie drošības pasākumi sultāna – erchercoga tuvumā. Tā vai citādi erchercoga lēmums ierasties Bosnijā, kurā aptuveni 40% bija serbi, šajā jūtīgajā dienā bija neattaisnojama pārgalvība: kā dažreiz ir teikuši angļi, ja Anglijas karalis apmeklētu britu valdījumā esošo Īriju īru nemieru laikā divdesmitā gadsimta sākumā, arī viņš varētu kļūt par īru teroristu uzbrukuma upuri. Taču, pat ņemot vērā visu teikto, erchercogam un viņa sievai vēl pat 28. jūnija rītā bija iespēja izvairīties no nāves un tās katastrofālajām sekām pasaulei. Ieradušies no Ilidžas Sarajevā, erchercogs, viņa sieva un pavadoņi no dzelzceļa stacijas devās uz pilsētas domi, kur bija paredzēta oficiālā sagaidīšana. Pa ceļam notika pirmais teroristu uzbrukums, taču Nedeļko Čabrinoviča mestā bumba netrāpīja mērķim, bet sprāgstot ievainoja dažus virsniekus, kuri bija nākamajā aiz erchercoga mašīnā, un vairākus skatītājus. Francis Ferdinands un viņa sieva bija izglābušies. Tomēr tā vietā, lai nekavējoties atstātu bīstamo zonu un Sarajevas pilsētu, erchercogs izrādīja apbrīnojamu aukstasinību, kura burtiski bija pašnāvnieciska. Viņš lika turpināt ceļu uz pilsētas domi, bet pēc tam, kad bija pats pēdējais laiks doties prom, vēl nolēma apmeklēt slimnīcā ievainotos virsniekus; neviens nemēģināja viņu atrunāt (kāds virsnieks ieminējās Potiorekam, ka tas nav droši pēc atentāta mēģinājuma, uz ko pašpārliecinātais gubernators atbildēja: vai jūs domājat, ka Sarajeva ir pilna ar slepkavām?). Tomēr šoferi nebija informēti par maršruta izmaiņu un devās pa to, kas bija paredzēts pirms bumbas metiena – no pilsētas domes uz Nacionālo muzeju. Te arī notika tas, ko vēlāk nosauks par visliktenīgāko nepareizo pagrieziena vēsturē: pirmais automobilis iegriezās nevis ielā, kura veda uz hospitāli, bet ielā, kura veda uz muzeju, – tā bija Franča Jozefa iela; tam sekoja citi auto, ieskaitot to, kurā bija erchercogs un viņa sieva. Kad kļūda tika pamanīta, pirmais auto un pēc tam visas pārējās automašīnas apstājās. Tieši uz šīs ielas stūra stāvēja Gavriilo Princips, kurš laikam jau bija secinājis, ka atentāts nav izdevies. Lai arī viņš, iespējams, bija pārsteigts, redzot savā priekšā auto ar erchercogu, Princips neapmulsa un, pārvarējis kādu sekundi ilgušās šaubas, kuras izraisīja erchercoga sievas klātbūtne tieši blakus Francim Ferdinandam, tiešā trāpījumā izšāva uz abiem. Pēc dažām minūtēm abi bija miruši...

BOSNIJAS KRĪZE. 1908.–1909. GADS

Austroungārijas liktenīgais ceļš uz Sarajevu sākās 1878. gadā, pēc kārtējā Krievijas–Turcijas kara. Visu iepriekšējo 19. gadsimtu Vīne bija uzstājusi uz Turcijas teritoriālo integritāti un nebija domājusi par kādas Turcijas teritorijas iegūšanu sev; to vairāk uztrauca, lai šīs teritorijas nenonāktu Krievijas rokās. Taču Turcijas integritāte vairs nebija glābjama, un to pierādīja arī krievu–turku karš un tam sekojošais Eiropas lielvalstu Berlīnes kongress. Turcijas teritoriju nonākšana Balkānu (un ne tikai – Lielbritānija ieguva Kipru, Krievija atguva Besarābiju, kuru bija zaudējusi pēc Krimas kara 1856. gadā, un pievienoja sev Batumi pilsētu Melnās jūras austrumu piekrastē) tautu rokās nebija novēršama, tomēr Vīnei joprojām bija iespējams atturēties no nabadzīgo un atpalikušo zemju pievienošanas sev: Austroungārijā jau tā dzīvoja liels daudzums dažādu tautu un to pārvaldīšana un samierināšana ar katru gadu kļuva vēl grūtāka. Taču pēdējās desmitgadēs veiksmē nebija smaidījusi austriešiem: 1859. gadā bija zaudēta liela daļa no Itālijas ziemeļiem, 1866. gadā tiem pievienojās Venēcija, turklāt, vēl svarīgāk, šajā gadā bija piedzīvota negaidīta, bet katastrofāla sakāve karā ar Prūsiju – un Austrija tika padzīta no vācu zemēm. Vienīgais virziens, kur tagad jau duālā monarhija – Austroungārija kopš 1867. gada – varēja izplesties, bija Balkāni. Nevēloties aiziet no Berlīnes kongresa bez ieguvuma, taču nevēloties arī oficiāli apstiprināt, ka arī tā piedalās Turcijas dalīšanā, Vīne izvēlējās diezgan odiozu, bet ne mazāk liktenīgu lēmumu: Bosnija–Hercegovina tika nevis uzreiz anektēta un pievienota Austroungārijai, bet okupēta un nodota Vīnes pārvaldījumā, kamēr Turcija oficiāli joprojām skaitījās teritoriju īpašniece. Austroungārijas ārlietu ministrs Ģula Andraši (*Andrassy*) pat izteicās, ka teritorijas pēc kāda laika varētu tikt atdotas sultānam. Patiesībā tas nekad nebija Vīnes nolūks.

Vismaz divi faktori tomēr bija labvēlīgi Vīnei, līdz 20. gadsimta sākumam noteikti. Pirmais bija tas, ka Serbija līdz 1903. gadam bija pilnīgi paklausīga Vīnei (dažbrīd pat vairāk, nekā Vīne no tās gaidīja: 1885. gadā Serbijas karalis Milans bija piedāvājis Austroungārijai anektēt Serbiju!). Serbija neapdraudēja Vīnes stāvokli Balkānos un neuzkurināja Bosnijas serbus pret impēriju. Otrais faktors bija Krievijas nostāja. Lai arī Aleksandrs III – Krievijas cars no 1881. līdz 1894. gadam – neieredzēja Austroungāriju, viņš nemīlēja arī pašas Balkānu valstis, nedz atbalstīja panslāvistus Krievijā. Būdams konservatīvs un pat reakcionārs, viņš bija nodarbināts nevis ar to, ka Serbija ir Austroungārijas vasalis – kas viņa priekšstats varbūt pat nebija nekas dīvains, lai arī ne patīkams, bet ar to, ka nepateicīgā Bulgārija, kuru Krievija bija at-

brīvojusi pēdējā krievu–turku kara laikā, nekļuva par Krievijas vasali, no kā cēlās pat tik krāsaina detaļa kā Pēterburgai nepakļāvīgā Bulgārijas prinča Aleksandra nolaupīšana 1886. gada augustā, kuru veica bulgāru virsnieki, pildot Krievijas instrukcijas. Galu galā Bulgārija palika nepakļauta, un, lai arī ilgtermiņā Krievijas konflikts ar Austroungāriju Balkānos bija nenovēršams, tāds tas nelikās Krievijas nākamā cara – Nikolaja II valdīšanas pirmajā desmitgadē (valdīja no 1894. līdz 1917. gadam) un pāris gadu ilgāk: Krievijas agresīvās intereses novirzījās uz Tālajiem Austrumiem, uz Koreju, Ķīnu, arī uz Persiju, un tā rezultātā Pēterburga un Vīne pat divas reizes, 1897. un 1903. gadā, vienojās par *status quo* saglabāšanu Balkānos.

Lietas sāka mainīties tieši 1903. gadā Serbijā, bet ne Krievijas spiediena vai intrigu rezultātā. Obrenoviču dinastijas, pareizāk sakot, klana politika un atkarība no Austroungārijas bija sākusī izraisīt patriotiski noskaņoto serbu armijas jaunāko virsnieku naidu, un 1901. gada vasarā sāka veidoties savērnieku kodols, kuru vadīja tobrīd leitnants Dimitrijevičs, kuru jau minējām. 1903. gada jūnijā Obrenoviči tika gāzti militāra puča rezultātā, turklāt ne tikai gāzti; viss klans, sākot ar karali Aleksandru un karalieni Dragu, tika noslepkavots ar neredzētu brutālītāti; viņu ķermeņi, sacirsti gabalos, mētājās Belgradas ielās. Savērnieki bija ne vien patriotiski, bet arī mežonīgi. Pie varas nāca cits klans – Karadjordjeviči, un Serbija ne tikai pārstāja būt par Austroungārijas satelītu, kas, pats par sevi, bija tīri atzīstami, bet ar katru gadu arvien vairāk sāka domāt par Lielserbiju – par visu serbu, lai kur tie dzīvotu, apvienošanu Serbijas varā. Serbu priekšstatā Lielserbija nevarēja būt bez izejas pie jūras, un Bosnijas–Hercegovinas pievienošana Serbijai arī ietilpa šajos plānos (vēl tajos ietilpa vismaz daļa no Austroungārijas sastāvā esošās Dalmācijas un joprojām turku rokās esošā Albānija, kuru apdzīvoja tauta, kurai nekad nav bijis nekādu sakaru ar serbiem). Serbija sāka kļūt par vienu no destabilizējošākiem faktoriem Balkānos. No 1907. gada sāka parādīties izteiciens: Serbija – dienvidu slāvu Pjemonta, salīdzinājums ar itāļu karaļvalsti, ap kuru 19. gadsimtā bija apvienojušās itāļu zemes. Vīnei šis salīdzinājums atgādināja vienu no tās vēstures lielākajām sakāvēm – padzīšanu no Itālijas – un veicināja bailu pilnas apsēstības ar Serbiju nostiprināšanos Habsburgu apziņā. Savukārt Belgrada ne tikai sapņoja, bet arī praktiski gatavojās: 1906. gadā tā ieguva lielu aizdevumu no Francijas, kas liecināja arī par Parīzes ārpolitikas pakāpenisku balkanizāciju, un demonstratīvi sāka iepirkt ieročus nevis no Austroungārijas slavenās Škodas firmas, bet no francūžiem.

Krievija sākotnēji maz ko darīja, lai atbalstītu serbus. Tās impēriskās intereses galvenokārt koncentrējās Tālajos Austrumos, kur noveda

pie kara ar Japānu un pie pazemojošās sakāves. Tai klāt nāca 1905. gada revolūcija, un Krievijai bija jāatkopjas no satricinājumiem. Taču Balkāni nebija aizmirsti. Par tiem vienmēr domāja Ārlietu ministrijas Āzijas departamentā – ļoti patstāvīgā un dažreiz no ministra gandrīz vai neatkarīgā struktūrā, kurā izsenis bija spēcīgi panslāviskie noskaņojumi; tie turpināja pieaugt un ne tikai departamentā. Revolūcijas laikā Krievija bija ieguvusi Valsts domi un daudz brīvāku presi. Lai arī Valsts domes vara bija ierobežota, tā sāka kļūt par agresīvākas politikas Balkānos ruporu; oktobristi un kadeti bija tās partijas, kuras to pauda visskaļāk (viens no kadetu vadošajiem ideologiem Pēteris Struve 1908. gada janvārī žurnālā “Russkaja mišļ” publicēja rakstu “Lielā Krievija” – “Veļikaja Rossija”, kurā uzsvēra: “Ārējais varenums ir augstākā vērtība no valstiska viedokļa”; viņaprāt, Krievijas varenībai ir nepieciešams valdīt Melnās jūras baseinā; tas, protams, ietvēra šaurumu nonākšanu Krievijas rokās), tāpat kā vairāki preses izdevumi (īpaši – ietekmīgā “Novoje vremja”). Pat autokrātiskās Krievijas ārpolitika vairs nebija tikai kabinetu politika; to atzina arī Aleksandrs Izvoļskis, ārlietu ministrs no 1906. gada, lai arī tieši viņš pieļaus lielu kļūdu 1908. gadā (sk. turpmāk). Pie tam 1907. gadā Krievija bija noslēgusi Antanti ar Lielbritāniju, kura ierobežoja Krievijas ekspansiju Āzijā; impēriskajiem projektiem bija palikuši tikai Balkāni.

Tomēr Bosnijas krīzi 1908. gadā detonēja nevis Krievija vai Austroungārija un pat ne Serbija. Krīzi ievadīja notikumi Otomanu impērijā: t.s. jaunturku revolūcija 1908. gada jūlijā. Bosnija un Hercegovina, un pat Bulgārija joprojām formāli bija atkarīgas no Turcijas. Ja nu jau nie turki patiešām īsteno solīto un ne tikai sasauca parlamentu, kurā būtu pārstāvēti arī Bosnijas–Hercegovinas iedzīvotāji, bet varbūt pat atprasa provinces atpakaļ? Tas bija pirmais cēlonis, kas lika Vīnei sākt plānot provinču oficiālu aneksiju. Bet tam klāt nāca arī otrs – anektēt provinces, lai uz visiem laikiem iznīcinātu Serbijas ieceres par to iegūšanu. Un vēl bija vēlēšanās veikt kādu demonstratīvu un šķietami efektīvu soli, kas liecinātu, ka Austroungārija joprojām ir lielvalsts: tā bija vēlme kaut kā stiprināt dilstošo Habsburgu prestižu.

Visus cēloņus kopā savija pašpārliecinātais Austroungārijas ārlietu ministrs Aloizs Ērentāls (*Aehrenthal*). Attiecības ar Krieviju joprojām bija samērā labas 1897. un 1903. gada vienošanās iespaidā, un Ērentāls nolēma īstenot Bosnijas–Hercegovinas aneksiju, vienojoties par to ar Krieviju. Izvoļskis ne tikai tam neiebilda, bet pat atbalstīja, pretim cerot saņemt Vīnes atbalstu pašas Krievijas iecerei: Bosfora un Dardaneļu jūras šaurumu atvēršanu Krievijas karakuģiem, kas tiem bija liegts saskaņā ar starptautiskiem līgumiem.

Krievijas interesei par šaurumiem arī bija vismaz trīs cēloņi. Pirmais bija Krievijas caru izsenā, vismaz kopš Katrīnas II laikiem, tieksme iegūt Konstantinopoli (Stambulu): Katrīnai tā bija iemiesojusies t.s. grieķu projektā – kaut kam līdzīgam Bizantijas atjaunošanai, un tā kontekstā viens no viņas mazdēliem tika nosaukts par Konstantīnu (lielais krievu vēsturnieks Vasilijš Kļučevskis šos projektus nosauca par diplomātiskiem murgiem). Konstantinopole nebija aizmirsta nekad.

Otrkārt, praktiski daudz svarīgāka par impēriskiem sapņiem bija augošā šaurumu nozīme Krievijas ekonomikā: caur tiem tika eksportēti 80% labības no Krievijas dienvidiem un Ukrainas un pretim ievestas iekārtas Krievijas dienvidu straujajai industriālajai attīstībai. Šaurumi sāka kļūt par Krievijas plaušām (laikā no 1903. līdz 1912. gadam 37% no visa Krievijas eksporta gāja caur Bosforu un Dardaneļiem).

Tam klāt nāca arī Krievijas – pat vairāk nekā Austroungārijas – vēlēšanās iegūt kādu demonstratīvu panākumu pēc sakāves karā ar Japānu un revolūcijas; tas kalpotu carisma leģitīmācijas nolūkos. Izvoļskis to labi saprata, taču ceļš, kuru viņš bija izvēlējies, vairāk atgādināja veco kabineta diplomātiju: 15. septembrī, tiekoties ar Ērentālu, viņš vienoties par savstarpēju atbalstu abu iecerēm. Iespējams, ja Krievija iegūtu prasītos šaurumos, Krievijas sabiedriskā doma samierinātos ar Vīnes ieguvumiem, taču pat tā bija tikai iespēja. Taču jau no sākta gala vienošanās bija izdevīgāka Austroungārijai: Vīne varēja anektēt provinces pati, bet atvērt šaurumus varēja tikai starptautiska vienošanās, konference; ar Vīnes atbalstu Pēterburgai bija par maz; Londonas un Parīzes nostājai bija izšķiroša nozīme. Kamēr Izvoļskis cerēja uz starptautisku konferenci un pat sāka to organizēt, Vīne nevilcinājās: vispirms 5. oktobrī Bulgārija pasludināja, ka tā ir pilnīgi neatkarīga, un Austroungārija vairs nevarēja gaidīt – 6. oktobrī nāca paziņojums par Bosnijas–Hercegovinas aneksiju. Tas ievadīja Bosnijas krīzi, kura ilgs līdz 1909. gada marta beigām.

Visemocionālāko reakciju notikums izraisīja Serbijā, kur tas izsauca nacionālistisku histēriju un pat aicinājumus sākt karu ar Austroungāriju. Krievijā troksnis bija mazāks, bet tomēr liels un kļuva vēl lielāks, kad kļuva redzams, ka šaurumu jomā Krievija neko neiegūs: Anglija un Francija, lai arī jau Krievijas partneres diplomātiskos (Lielbritānija) un pat militāri politiskos līgumos (Francija), Krievijas prasības neatbalstīja. Tomēr Krievija neatbalstīja Serbijas ieceres par karu: kad Serbijas kroņprincis 28. oktobrī ieradās Pēterburgā, lai lūgtu palīdzību, viņš tika sirsniņģi uzņemts, bet nesaņēma solījumus par militāru atbalstu, pat otrādi – Krievija noteikti ieteica Serbijai atturēties no provokatīviem soļiem, kas varētu izraisīt karu. Krīzes ļoti svarīga iezīme

bija Berlīnes nostāja: tā bija viennozīmīgi par labu Austroungārijai. Bosnijas–Hercegovinas liktenis Berlīni neinteresēja, un, atbalstot Vīni, tā vairāk domāja par to, kā pazemot Krieviju, īpaši pēc tam, kad Krievija bija 1907. gadā parakstījusi Antanti ar Lielbritāniju, kuru iemiesoja arī Lielbritānijas karaļa Edvarda VII nesenā – 1908. gada jūnija vizīte Krievijā (Tallinā), kas vispār bija pirmā britu monarha vizīte Krievijā.

Krievu akadēmiskajā literatūrā (A. B. Ignatjevs) šī vizīte ir tikusi pat vērtēta kā tāda, kas pabeigusi militāri politiskas alianses ar Lielbritāniju izveidi; tās laikā abi monarhi pat pārsprieduši gaidāmo karu ar Vāciju. Tas ir ļoti liels pārspilējums; alianse netika izveidota, par karu diez vai runāja, tomēr zīmīgi – tas bija Lielbritānijas ārlietu ministra vietnieks Čārlzs Hārdings (*Hardinge*), kurš pavadīja karali, nevis Krievijas ārlietu ministrs Izvoļskis, kurš pavadīja caru, kurš mudināja Krieviju pastiprināt bruņošanos gadījumam, ja krīze izcelsies “septiņu vai astoņu gadu laikā”. Vācija sāka justies ielenkta: Krievijas–Francijas aliansei klāt bija nākusi krievu–britu Antante, un šai ielenkuma (*Einkreisung*) sajūtai būs milzīga nozīme kara izcelšanās laikā 1914. gadā. Berlīne tagad apzinājās, ka tai ir tikai viens sabiedrotais – Austroungārija (uz Itāliju neviens nepaļāvās), to nedrīkst zaudēt un tā jāatbalsta burtiski par katru cenu: arī tas būs liktenīgi 1914. gadā.

Kara iespējamība pilnīgi izzuda 1909. gada februārī, kad Austroungārija atteicās no idejas par preventīvu militāru akciju pret Serbiju; to atbalstīja tikai ļoti agresīvais armijas štāba priekšnieks Konrāds fon Hotcendorfs (*Hotcendorf*), pesimistiskais sociāldarvinists, kurš nebija pārliecināts par Austroungārijas uzvaru, taču uzskatīja, ka karš ir neizbēgams lielā principa – valstu cīņas par izdzīvošanu dēļ, bet pret to bija visa impērijas vadība, tronmantnieku Franci Ferdinandu ieskaitot: līdz pat savai nāvei 1914. gada jūnijā viņš būs kara ar Serbiju konsekvents pretinieks (toties serbu acīs – pilnīgi nepamatoti – viņš iemiesoja agresivitāti un potenciālu karu; šim kļūdainajam priekšstatam būs sava loma pret viņu vērstā atentāta gatavošanā). Lai arī kara iespēja vairs nepastāvēja, krīze vēl nebija beigusies. Austroungārija vēlējās, lai Serbija oficiāli atzītu Bosnijas–Hercegovinas aneksiju un apsolītu pārtraukt valdības sponsorēto propagandu pret Austriju–Ungāriju; to panākt vienai pašai Vīnei nebija pa spēkam. Palīgā labprāt nāca Berlīne: 1909. gada martā tika vispirms iesniegts faktiski ultimāts Krievijai, pieprasot aneksijas atzīšanu; Pēterburga pakļāvās 21. martā, Belgradai nekas neatlika, kā tai sekot desmit dienas vēlāk, 31. martā, apsolot arī izbeigt aģitāciju pret Austroungāriju un izformēt t.s. brīvprātīgo vienības, kuras jau gatavojās karam.

Bosnijas krīze bija beigusies, bet palika smagas sekas. Tā vietā, lai atrisinātu Austroungārijas problēmas, aneksija tās tikai saasināja,

vismaz divējādi. Pirmkārt, Serbijā auga naidis pret Austroungāriju un 1911. gada martā tika nodibināta minētā teroristiskā organizācija “Melnā roka”. Tās biedriem Serbijas valdības kurss šķita par mērenu, bet Francis Ferdinandis iemiesoja ne tikai “kara partiju” Vīnē – kādu viņš patiesībā neiemiesoja, bet arī pārmaiņu impērijā iespējas: kādu brīdi viņš sevi nodarbināja ar ideju par monarhijas pārveidi no duālas uz trejpusīgu, dodot karalisti arī slāviem Horvātijā. Belgradas sazvērniekiem tas šķita bīstami, jo varētu mazināt Serbijas izredzes uz visu slāvu aizstāvja lomu. Visticamāk, ka Francis Ferdinandis 1914. gadā bija jau atmetis šo ideju, taču arī to “Melnās rokas” teroristi nebija ievērojuši vai negribēja ievērot. Viņi sāka finansēt un vadīt jauniešu teroristisko organizāciju Bosnijā – “Jauno Bosniju”.

Otrkārt, kas attiecas uz Krieviju, tur Bosnijas krīzes – kuras izcelšanos pati Krievija, vismaz Izvoļskis, bija veicinājusi – iznākums daudzu acīs bija pazemojums, “diplomātiska Cusima”, līdzīga Krievijas flotes katastrofai kara ar Japānu laikā. Panslāvistu kļuva ne tikai trokšņaināki, bet arī ietekmīgāki, un naidam pret Austroungāriju sāka pievienoties augoša ģermanofobija, kurai, vismaz presē, pat sāka parādīties rasistiska pieskaņa: Vācija tiecoties pēc slāvu pakļaušanas, ja pat ne iznīcināšanas un tādējādi radot rasistisku draudu. (Savukārt Vācijā nostiprinājās priekšstati par augošiem slāvu draudiem, arī ne bez rasistiskas pieskaņas, un pat paša ķeizara Vilhelma II apziņā; Grobiņā dzimušais vēsturnieks Teodors Šimanis, kurš pēc rusifikācijas sākuma Tērbatas Universitātē to atstāja un 1897. gadā pārcēlās uz dzīvi Vācijā, kļuva par vienu no personībām, kura ietekmēja ķeizara priekšstatus par Krievijas draudiem.)

Konservatīvās aprindas Krievijā – nereti nicinoši sauktas par reakcionāriem, vienmēr labvēlīgas pret Prūsiju (Vāciju) – ar bažām vēroja, kā šie noskaņojumi sāka nostiprināties arī armijā un pat cara tuvumā; viņi uzskatīja, ka Krievija neko nevar iegūt no iejaukšanās Balkānos, bet var visu zaudēt, ja tas vedīs uz lielu karu, īpaši ar Vāciju (Vladimiram Puriškevičam, lai arī politiski galēji labējam, tomēr bija pilnīga taisnība, kad viņš 1913. gadā deklarēja: jauns karš, jauna revolūcija). Viņi tomēr kļuva arvien mazāk populāri un ietekmīgi, un viņu pēdējais, pravietiskais brīdinājums caram 1914. gada sākumā, par kuru runāsim turpmāk, tiks ignorēts.

Uztvērusi 1909. gada marta Vācijas ultimātu kā pazemojumu, Krievija vairs nekad nevēlējās pieļaut kaut kā tamlīdzīga atkārtēšanos. Tieši pēc Bosnijas krīzes tā sāka liela mēroga bruņošanās programmu, ievadot jaunu bruņošanās posmu Eiropā. Toties uz Belgradu par sūtni tika aizsūtīts dedzīgs panslāvisks Nikolajs Hartvigs, kurš iegūs Serbijā

milzīgu ietekmi un ļoti aktīvi veicinās Balkānu valstu savienības pret Turciju izveidi, kas vedīs uz Balkānu kariem (dažbrīd viņa aktivitātes būs pat lielākas, nekā tās atbalstīs ārlietu ministrs Sergejs Sazonovs, kurš 1910. gadā nomainīja Izvoļski; ir sastopami pat minējumi, ka Hartvigs un īpaši Krievijas militārais atašejs Belgradā pulkvedis Viktors Artamonovs 1914. gadā zināja par gatavojamo atentātu pret erchercogu; skaidrs, ka nekādu neapstrīdamu pierādījumu tiem nav izdevies iegūt). Savukārt par ietekmīgā Austrumu departamenta direktoru Ārlietu ministrijā 1912. gadā kļuva labi pazīstamais panslāvisks kņazs Georgijs Trubeckojs, kurš aktīvi aizstāvēja ideju par Konstantinopoles iegūšanu un ietekmes pieaugumu Balkānos, kuri tika aplūkoti nesaraujamā saitē ar šaurumu kontroli (viņš būs viens no pavisam nedaudzajiem Ārlietu ministrijas vadošajiem darbiniekiem, kuri iespaidos Pēterburgas nostāju 1914. gada jūlijā; 1915. gadā, jau kara laikā, viņš tiks iecerēts par Krievijas augsto komisāru Konstantinopolē; atliks tikai mazs “sīkums” – sagrābt Konstantinopoli, bet uz to Krievija nebūs spējīga). Šaurumiem jāklūst par mūsējiem, 1913. gada martā sarunā ar caru izteicās Valsts domes priekšsēdētājs Mihails Rodzjanko, piebilstot: karš tiks apveikts sabiedrībā un palielinās valdības prestižu! Tomēr Krievijas iedzīvotāju vairākumam – vienkāršajiem zemniekiem idejas par šaurumiem, panslāvisms, Serbijas problēmas un pat attiecības ar Vāciju bija pilnīgi svešas, tālas no viņu dzīves. Nekādas maldu apsēstības ar tām nebija; līdz ar to vēl lielāka atbildība gulās uz cara un viņa tuvāko līdzgaitnieku pleciem: ja viņi būtu pietiekami spēcīgi raksturā un apņēmībā, viņi pilnīgi varēja izvairīties no liktenīgiem lēmumiem, kuri sekos 1914. gadā. Viņi tādi nebūs.

BALKĀNU KARI (1912.–1913. GADS) UN TO SEKAS. LIMANA FON ZANDERSA LIETA

Balkānu kari, kuros vispirms visas Balkānu valstis sakāva Turciju un gandrīz vai sagrāba Stambulu, bet pēc tam otrajā karā, kurš cēlās no četru pašu Balkānu valstu (Serbijas, Grieķijas un Rumānijas no vienas puses un Bulgārijas no otras puses) nespējas sadalīt sagrābto un kurā Bulgārija tika sakauta, bija katastrofa Austroungārijai. Serbija pierādīja, ka tai ir spēcīga un jau labi bruņota ar franču ieročiem (ieskaitot par vienu no vislabākajiem lielgabaliem pasaulē uzskatīto 1897. gada modeļa 75 milimetrīgo ātršāvēju lielgabalu, kurš spēja vienā minūtē bez pārlādēšanas izšaut līdz pat 20 zālvēm) armija un labi karavadoņi (īpaši – Radomirs Putniks); Serbija gandrīz dubultoja savu teritoriju un palielināja iedzīvotāju skaitu no 2,9 miljoniem līdz 4,4 miljoniem. Nu Vīne sāka just nāves draudus. Tās skatījumā tagad uz spēles bija

likts ne tikai lielvalsts – kāda tā vairs faktiski nebija – statuss, bet pati izdzīvošana.

Nevienai citai Eiropas lielvalstij tādas problēmas nebija: lai ko iedomājās Krievijā par “teitoņu draudiem” vai Vācijā par slāvu draudiem, to izdzīvošana nebija apdraudēta; tas pats bija par Franciju, par Angliju nemaz nerunājot. Kas notiks, ja Serbijai tiks doti vēl daži gadi, lai atkoptos no diviem kariem, kuri arī to bija nogurdinājuši? Šādas domas nevarēja nerasties Vīnē, taču tās reakcija uz Balkānu kara rezultātiem sākotnēji tomēr bija savaldīga. Tiesa, Hotcendorfs, kā runāja, tikai 1913. gadā vien bija 25 reizes uzstājis uz preventīvu karu pret Serbiju, bet vienmēr bija saņēmis atteikumu no ķeizara un arī troņmantnieka: Francis Ferdinands vadīja nevis kara, bet miera partiju; man nav vajadzīgs neviens Serbijas plūmju koks, neviens Serbijas aita, viņš 1913. gada sākumā paziņoja Hotcendorfam. Viņš vēlējās pat uzlabot attiecības ar Krieviju un 1913. gada februārī nosūtīja speciālā misijā uz Pēterburgu princi Gotfrīdu fon Hoenloi (*Hohenlohe*); uz īsu brīdi tas pat iedarbojās uz Krieviju. Austrija mēģināja divas pieejas: bilaterāli, attiecībās ar Belgradu, tā vēlējās mazināt saspilējumu, bet starptautiskās diplomātijas jomā tika izskatīta iespēja veidot pret Serbiju vērstu diplomātisku koalīciju, lai arī vēl nebija izlemts, kurai valstij – Rumānijai vai Bulgārijai – pievērst lielāko uzmanību kā potenciālai Vīnes partnerei.

Turcijas sakāve pirmajā Balkānu karā, kuras rezultātā tā tika pilnīgi padzīta no Balkāniem un tikai turku karavīru izturība nosargāja Stambulu, arī atstāja dramatisku iespaidu uz saspilējuma pieaugumu Eiropā. Vēloties atkopties no kara, turki nolēma modernizēt savu armiju. Flotes modernizācijai viņi vērsās pēc palīdzība pie Lielbritānijas, kura to arī neatteica: galu galā modernizācija nozīmēja arī kuģu pasūtīšanu britu kuģubūvētavām; britu admirālis ieradās Turcijā, lai reorganizētu tās floti. Sauszemes karaspēka modernizācijai turki griezās ar lūgumu pie Vācijas, kur tas guva atsaucīgu atbildi: ja briti cerēja uz pasūtījumiem kuģiem, vācieši cerēja uz pasūtījumiem Krupam un citiem ieroču ražošanas uzņēmumiem (pats ķeizars Vilhelms II bija liels Krupa uzņēmumu akcionārs).

Vācija nosūtīja uz Turciju ģenerāli Limanu fon Zandersu (*Sanders*), kuru bija jāpavada 40 virsnieku lielai misijai. Zanderss ne vien tika iecelts par Otomaņu armijas 1. korpusa komandieri un viņam tika dotas neierobežotas tiesības inspicēt turku armiju, sultāns viņu arī nozīmēja par atbildīgo par šaurumu drošību. Vilhelms II, kurš bija pazīstams ar saviem skaļajiem un bieži vien neprognozējamiem paziņojumiem, neatturējās arī šoreiz, pavadot Zandersu ar mudinājumiem ģermanizēt turku armiju un veicināt Turcijas kļūšanu par Vācijas ārpolitikas ieroci

(Vilhelma nebeidzamās runas, kā to precīzi atzīmēja firsts Bernhards Bilovs (*Bilow*) – Vācijas kanclers 20. gadsimta sākumā, bija domātas, lai radītu ārzemēs priekšstatus, ka runā jauns Frīdrihs Lielais vai Napoleons, kaut patiesībā tās teica cilvēks, kurš nebūt nebija noskaņots uz karu). Zanderss ieradās Turcijā 1913. gada novembrī.

Krievijai tas bija nepanesami: šaurumi vācu ģenerāļa rokās, ar visām iespējamām un iztēlē vēl briesmīgākām sekām! Pirmkārt, draudi sapņiem par Konstantinopoli. Jau trīs reizes – 1911., 1912. un 1913. gadā Pēterburgā tika apspiesti praktiski plāni par Konstantinopoles sagrābšanu. Tomēr ne vien netika panākta vienprātība par to, vai jāsagrābj tikai šaurumi vai arī pati pilsēta, bet tika secināts, ka t.s. Bosfora ekspedīcijai Krievijai būtu vajadzīgi vismaz četri korpusi, ne mazāk par 80 000 karavīru un milzīgs kuģu skaits to nogādāšanai. Tobrīd Krievijā bija labi ja divi “brīvi” korpusi – 7. un 8., bet pat tos nevarētu ātri nogādāt: vienā reisā Melnās jūras flote spētu pārvest tikai vienu divīziju, turklāt transporta kuģu sagatavošana un to nonākšana Konstantinopolē prasītu divas nedēļas, kuru laikā pilnīgi zustu pārsteiguma efekts. Galu galā 1914. gada sākumā tika secināts, ka Krievija tam būs gatava tikai ap 1918.–1919. gadu. Iecere netika atcelta, bet tikai atlikta: Krievija jau bija apsēsta ar šaurumiem (pat tik lielā mērā, ka pastāvēja ideja par Baltijas flotes nosūtīšanu uz šaurumiem kā atbalstu to sagrābšanai. Tas, ka Vācija varēja slēgt izeju no Baltijas jūras, nebija ienācis prātā). Jebkurā gadījumā vācu militārā misija šaurumos bija neciešama un apdraudēja Bosfora ekspedīcijas plānus (ja nu, piemēram, turki izvieto šaurumu krastos no Vācijas iepirkto Krupa artilēriju – tas bija tikai viens no draudīgiem jautājumiem, kurš nomāca Pēterburgu); ja nav iespējams pašiem tagad sagrābt šaurumus, tad vismaz jānodrošina, lai nekas to nekavētu nākotnē.

Otrkārt, Zandersa misija pastiprināja bailes par šaurumu slēgšanu, kas radītu katastrofālas sekas Krievijas ekonomikai, – atteikties no šaurumiem nozīmētu visas dienvidu Krievijas ekonomiskās attīstības pakļaušanu Vācijai, 1913. gada 8. decembrī Krievijas ārlietu ministrs Sazonovs rakstīja caram (jau 1912. gada vasarā, kad Turcija uz īsu laiku bija slēgusi šaurumus, Krievijas ekonomika smagi cieta). Krievija noteikti pārspilēja Zandersa misijas nozīmi: neskatoties uz ķeizara retoriku, Berlīne netiecās pēc alianses ar Turciju, taču visas Pēterburgas pūles tika veltītas Zandersa atsaukšanai (vienlaikus tika pieņemts lēmums palielināt Melnās jūras floti), un tā prasīja savu sabiedroto – Anglijas un Francijas atbalstu.

Lai arī Parīzi un Londonu Zandersa misija neuztrauca, taču, tāpat kā Vācija atbalstīja Austroungāriju – savu vienīgo sabiedroto, Anglija un Francija baidījās zaudēt Krieviju kā savu sabiedroto un ar to

stiprināt Vāciju: bloku domāšana jau bija pārņēmusi Eiropu; Francijai Krievija kā sabiedrotā bija ārpolitikas pamats, bet Anglijai doma, ka attiecības ar Krieviju var sabojāties un Londona iegūtu Pēterburgā ienaidnieku, arī bija nepieņemama. Pēc zināmas vilcināšanās atbalsts Krievijai tika sniegts, un galu galā Vācija bija spiesta piekāpties; tika atrasta šķietami pieklājīga izeja: sultāns paaugstināja Zandersu par turku armijas feldmaršalu, un kā tāds viņš vairs nevarēja būt atbildīgais par šaurumiem – tas bija par zemu feldmaršalam.

Liktos, ka šī ārišķīgā drāma bija beigusies, taču nē. Abās valstīs, Vācijā un Krievijā, misija un tās iznākums veicināja savstarpējās nepatikas un aizdomu pieaugumu. 1914. gada 8. februārī Pēterburgā tika sasaukta īpaša diplomātu un militārpersonu apspriede Sazonova vadībā. Kaut arī militārie plānotāji bija atlikuši Bosforas ekspedīciju uz vairākiem gadiem, Sazonovs ne tikai uzsvēra nepieciešamību pārātrināt šaurumu sagrābšanas plānu izstrādi, bet atzina, ka sagrābšana var notikt jau “netālā nākotnē” un ka šaurumu jautājuma atrisināšana notiks lielā, visas Eiropas mēroga kara ietvaros. Tas, protams, nav jātulko kā Krievijas vēlēšanās izraisīt šādu karu, taču bija acīmredzams, ka Krievija saistīja ar to savas cerības uz šaurumiem. Vācijā savukārt 1914. gada 25. februārī ķeizars atzina: Krievijas–Prūsijas attiecības ir mirušas uz visiem laikiem, mēs esam kļuvuši par ienaidniekiem.

Krievija bija ievadījusi pirmo lielo bruņošanās vilni, kuram Vācija atbildēja ar 1913. gada jūlija bezprecedenta apjoma asignējumu bruņošanai pieaugumu, kuram savukārt Krievija atbildēja ar savu: 1913. gada beigās tika apstiprināta t.s. Lielā programma (“Boļšaja programma po usiļeniju armiji”), kuru sāka īstenot 1914. gadā. Jau labu laiku Krievija tērēja bruņojumam lielāku budžeta daļu nekā Vācija, bet laikā no 1908. līdz 1913. gadam tā palielināja izdevumus bruņojumam 3,7 reizes (Vācija – 1,6 reizes, toties Krievijas sabiedrotā Francija pat 4,2 reizes). Neilgi pirms kara izcelšanās, 1914. gada jūnijā, Valsts dome piešķīra jaunus lielus līdzekļus bruņošanai, kamēr Vācija vairs nevarēja atļauties vairāk, kā 1913. gadā jau bija piešķirts. Pretēji plaši izplatītajam viedoklim, ka Vācija bija vismilitarizētākā valsts Eiropā, nedz vācu izdevumi militārajām vajadzībām, nedz armijas lielums, salīdzinot ar iedzīvotāju skaitu valstī, par to neliecināja (ja ņem šo pēdējo rādītāju, tad par vismilitarizētāko valsti Eiropā jāuzskata Krievijas sabiedrotā Francija – 2,9% no tās iedzīvotājiem neilgi pirms kara bija armijas un flotes rindās, salīdzinot ar 1,33% Vācijā).

Ja Krievijas programma tiktu īstenota, tad 1917. gadā tās armija, vismaz uz papīra (“po štatu”), pārsniegtu 1,82 miljonus (varbūt pat sasniegtu 2,2 miljonus) – jau nesalīdzināmi vairāk, kā būtu Vācijai (tiesa,

Krievija joprojām atpalika un atpaliktu pat pēc trim gadiem apbruņojuma – īpaši artilērijas un jo īpaši smagās artilērijas ziņā; arī vienkāršo šauteņu bija mazāk nekā potenciālo zaldātu, un tika izskatīts pat tik “moderna” bruņojuma kā cirvju ar gariem kātiem izsniegšana tiem, kuriem nepietiks šauteņu). Daudz sekmīgāk, nekā to varēja iedomāties, atdzima Krievijas Baltijas flote (kuras lielākā daļa bija zaudēta karā ar Japānu, kad tā bija aizsūtīta neiedomājamā braucienā no Liepājas apkārt pasaulei pretim katastrofai Tālajos Austrumos). 1912. gadā tika pieņemta jauna programma tās attīstībai, kuru bija paredzēts izpildīt līdz 1916.–1917. gadam (neilgi pirms kara lielvalstu bruņošanās uz jūras bija radījusi jaunu smagā kreisera tipu – līnijkreiseri, kuram bija lielāks ātrums, spēcīgāka artilērija un stiprākas bruņas; Krievija sāka būvēt četrus līnijkreiserus 1912. gadā, un tika uzskatīts, ka tie būs visspēcīgākie pasaulē artilērijas ziņā. Visi četri bija paredzēti Baltijas flotei; tie netika pabeigti līdz Pasaules kara sākumam).

Visu to Berlīne vēroja ar augošu nemieru, kurš bija pat lielāks, nekā īstenība deva tam pamatu: lai arī Krievijas ekonomika jau vairākus gadus bija visstraujāk augoša starp Eiropas lielvalstīm (viltus lielvalsti Itāliju ieskaitot), vai Krievijai izdotos īstenot visu to, ko tā bija iecerējusi, un vai tai vispār izdotos līdz 1917. gadam, pat bez kara, izvairīties no lieliem iekšējiem nemieriem – tās bija divas riskantas hipotēzes, pozitīva atbilde uz kurām nebija garantēta (piemēram, 1914. gada vasarā, kara priekšvakarā, Krievijā sākās jauns lielu streiku vilnis, kurš skāra arī Rīgu. Iespējams, ja ne kara sākums, valsti gaidītu nopietnas problēmas jau 1914. gadā).

Tomēr Berlīne balstījās savos nemierīgajos priekšstatos, un divas idejas atspoguļoja šo noskaņojumu. Pirmā bija par preventīvu karu pret Krieviju, negaidot, kamēr tā īstenos savu Lielo programmu. Šo ideju aizstāvēja vācu armijas ģenerālštāba priekšnieks Helmutus Moltke, juniors (pirmo reizi viņš to bija izteicis jau 1909. gadā, atkārtojis 1911. un 1912. gadā: ne gluži vēl apsēstība ar to, bet noteikti jau dziļi iesēdusies apziņā), un par labu tai sliecās arī ārlietu sekretārs Gotlībs Jagovs (*Jagow*). Tā tomēr neieguva valdības vai ķeizara atbalstu, lai arī viņš dažreiz bija to pieminējis, un 1914. gada jūlijā konkrētu preventīva kara plānu Vācijai nebija.

Otrā ideja sāka pārņemt pat valdības vadītāja (kanclera) Teodora Betmana-Holvēga (*Bethmann-Hollweg*) pesimistisko prātu, nebija pilnīgi sveša arī ķeizaram un vēl citiem: gandrīz vai nolemtībā vērojot Krievijas spēka pieaugumu – Krievija aug un aug un spiež uz mums kā arvien smagāks rēgs, tā kanclera teikto savā dienasgrāmatā atspoguļoja viņa sekretārs Kurts Rīclers (*Riezler*), noteikti to pārspilējot un

interpretējot arī vismaz pusrasistiskos priekšstatos par slāvu draudiem (ko pastiprināja bažas par dzimstības krišanos Vācijā un ieceļotāju no Austrumeiropas – to skaitā strādnieku no Krievijas – lielais pieaugums Vācijā), viņi sāka uzskatīt, ka gadījumā, ja karš būs, tad labāk, lai tas notiek tagad, nevis vēlāk: laiks, viņuprāt, darbojās par labu Krievijai (Betmana-Holvēga pesimistiskos priekšstatus padziļināja arī personiskā nelaime, kuru viņš smagi pārdzīvoja, – sievas nāve 1914. gada maijā).

Arī Krievijā netika gatavots preventīvs karš, taču 1914. gadā cara un valdības noskaņojums kļuva apņēmīgāks un ne vienam vien arī kareivīgāks. Pēdējais valstsvīrs, kurš bija spējīgs uz stingru un patstāvīgu politiku, ministru prezidents Pēteris Stolipins bija nogalināts atentātā 1911. gadā. Viņš bija noteikti iestājies par to, ka Krievijai visvairāk ir vajadzīgs miers un sekmīga iekšpolitiskā attīstība. Vai viņš, ja būtu dzīvs, arī nebūtu nosliecies par labu panslāvismam, ir atklāts jautājums. Viņu ministru prezidenta krēslā nomainīja saprātīgais Vladimirs Kokovcevs, kurš, lai arī ar daudz vājāku raksturu nekā Stolipins, tomēr arī konsekventi iestājās pret ārpolitiskām avantūrām un par labu visas uzmanības veltīšanai valsts ekonomisko problēmu risinājumam (1912. gada 23. novembrī Balkānu krīzes laikā, kad Ministru padomes sēdē tika apspriesta Krievijas nostāja pret Serbijas–Austroungārijas potenciālu konfliktu, valdībā jau parādījās ideja par nepieciešamību izsludināt daļēju mobilizāciju – pret Austroungāriju; Kokovcevs tālredzīgi brīdināja: pat daļēja mobilizācija novedīs pie Eiropas mēroga kara). Viņa nostāja kļuva arvien nepopulārāka cara acīs, un 1914. gada janvārī viņš tika atlaists; šo lēmumu cars saldināja, piešķirot Kokovcevam grāfa titulu, bet viņa vietā nozīmējot veco un jau senilo Ivanu Goremiku, nespējīgu ne tikai uz kaut cik patstāvīgu politiku, bet arī uz jebkādu politiku. Valdībā par spēcīgāko ministru kļuva apņēmīgais lauksaimniecības ministrs cara favorīts Aleksandrs Krivošeins, cilvēks ar klajām simpātijām panslāvistiem un izteiktu ģermanofobiju; viņam likās, ka tieši panslāvistiska ārpolitika vienos valdību un sabiedrību.

Savukārt 1914. gada februārī bijušais iekšlietu ministrs, tagad – Valsts padomes redzams loceklis Pēteris Durnovo, kurš ļoti labi pazina Krieviju, iesniedza caram pravietisku – kā izrādīsies – memorandu par briesmām, kuras Krievijai draud neveiksmīga kara gadījumā. Viņš bija pārliecināts, ka Krievija nespēs izturēt ilgu karu – un karš būs tieši tāds –, un paredzēja revolūciju tās galējās izpausmēs, kā arī Krievijas krišanu bezcerīgā anarhijā. Viņaprāt, no kara ar Vāciju bija jāizvairās par katru cenu un tas joprojām bija iespējams. Kāda bija cara reakcija uz Durnovo rakstīto, nav zināms, taču vismaz pats Durnovo bija laimīgs nomirt 1915. gadā un nepiedzīvot savu tālredzīgo pravietojumu

piepildīšanos. Durnovo bija pesimists: jau 1912. gadā viņš bija izteicies, ka Krievija atrodas strupceļā un viņš baidās, ka no tā netiks rasta izeja; pēc viņa nāves liberālais laikraksts "Reč" atzīmēja, ka Durnovo pilnībā ignorējis sabiedrisko domu un nebaidījies no laikrakstu uzbrukumiem.

Cariskajai Krievijai noteikti būtu bijis iespējams izdzīvot ilgāk, ja tai būtu vairāk ietekmīgu pesimistu. Tā vietā galmā sāka arvien vairāk nostiprināties agresīvi un panslāviski uzskati, un viens no to spilgtākiem nesējiem bija lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs, kuru 1914. gada augustā cars iecēla par armijas virspavēlnieku. Lielkņazam bija daudz atbalstītāju armijas ģenerāļu vidū. Savukārt Ārlietu ministrijai tuvais laikraksts "Novoje vremja" sāka pat atklāti iestāties par Austroungārijas sadalīšanu (vismaz Galīcijas – gan Austrumu, gan Rietumu – sagrābšanai bija pat šķietama stratēģiska loģika: tad Polijas izcilnis, kurš bija Krievijas sastāvā, bet kuru no dienvidiem apdraudēja Austroungārija un no ziemeļiem – Vācija, vairs nebūtu pakļauts draudiem no dienvidiem).

Pats cars, lai arī ne kareivīgs un ne patstāvīgs savos uzskatos, tomēr palēnām tuvinājās panslāvistu nometnei un bija gatavs atbalstīt naidīgāku nostāju pret Austroungāriju, kaut vienlaikus nevēlējās saasināt attiecības Vāciju. Atšķirībā no sava brālēna Vilhelma II, kurš bija nevaldāms runās, lai arī daudz savaldīgāks, kad lietas nonāca līdz darbiem, un bija pirmais mediju monarhs Eiropā, Nikolajs II tāds nebija; viņš nesniedza nepārdomātus paziņojumus, kuri Vilhelma II gadījumā nereti bija izraisījuši skandālu. Viņš nebija kara kurinātājs, kāds galu galā nebija arī Vilhelms II, bet viņa priekšstati par Krievijas lomu Eiropā un konkrēti Balkānos atbilda Krievijas elites vairākuma priekšstatiem par impērijas lielvalsts statusu un godu, kurš ir likts uz spēles.

KRIEVIJAS–FRANCIJAS SAVIENĪBA

Krievijas un Francijas militāri politiskā savienība, noslēgta 1892. gada 10. augustā, bija izaugusi no iepriekšējā gada "Sirsnīgās Antantes" un galīgi tika apstiprināta 1894. gada 4. janvārī. Tas bija uzskatāms un ļoti bīstams gadījums, kad divu lielvalstu savienība bija radusies it kā no draudiem tām abām, kādu faktiski tobrīd nebija ne vienai, ne otrai. Krievijas rīcība bija īpaši dīvaina. Tiesa, 1888. gadā Vācijā pie varas bija nācis emocionālais Vilhelms II, un 1890. gada martā viņš bija atlaidis konservatīvo kancleru Oto Bismarku, kuram draudzība ar Krieviju bija viens no galvenajiem ārpolitikas principiem; toties Vilhelms atteicās pagarināt 1887. gada līgumu ar Krieviju, kura darbības laiks beidzās 1890. gadā. Taču tas nebūt nenozīmēja, ka bija radusies Vācijas draudi Krievijai – nekādu teritoriālo pretenziju pret Krieviju Berlīnei nebija, nedz bija kādi citi jautājumi, kuri liktu Vācijai kļūt

agresīvai pret Krieviju. Tiesa, Vācijai bija savienība ar Austroungāriju (1879), un Pēterburgas konflikts ar Vīni radītu arī konfliktu ar Berlīni, taču tā bija tikai iespējamība, nevis akūtas briesmas 1892. gadā.

Ko Krievija varētu iegūt no kara ar Vāciju vai Austroungāriju, kuru paredzēja Krievijas noslēgtā savienība ar Franciju? Nekādu konkrētu kara plānu Pēterburgai nebija; protams, cars Aleksandrs III, kurš bija galvenais savienības ar Franciju izveides iniciators (otrs nozīmīgākais personāžs bija ģenerālštāba priekšnieks ģenerālis Nikolajs Obručevs, kurš pirmo plānu karam ar Vāciju un Austroungāriju bija izstrādājis jau 1880. gadā; pat cariskās Krievijas apstākļiem pārsteidzoši bija tas, cik mazs cilvēku skaits izlēma valsts likteņus; par savienības ar Franciju noslēgšanu kopumā 1892. gadā Krievijā zināja varbūt tikai septiņi cilvēki, bet izlēma divi iepriekš nosauktie), būtu gandarīts par austriešu padzišanu no poļu Galīcijas; citreiz viņš runāja par šaurumu sagrābšanu, kuru karš nestu, bet par Vāciju pat izteicās, ka to varētu sadalīt, taču tie nebija konkrēti plāni. Bet, ja Vācija tiktu sakauta un sadalīta, kādu iespaidu tas atstātu uz Austroungāriju un galu galā uz Eiropu kopumā? Un ko tas dotu Krievijai?

Francijas pusē lieta bija skaidrāka: Elzasas un Lotringas atgūšana, kuru franči bija zaudējuši pašu vainas dēļ notikušajā karā ar Prūsiju 1870.–1871. gadā, bija tās galvenais mērķis, klāt varbūt vēl paņēmot kaut ko nedaudz Vācijas rietumos. Abas valstis – Krievija un Francija – pieņēma kara nenovēršamību apstākļos, kad nekas neliecināja par kara iespējamību. Alianse nevis novērsa kara draudus, kas šķietami bija tās mērķis, bet to tuvināja; pie tam – kā to izprata abu valstu militāristi – karam bija jābūt totālam un arī ienaidnieks bija jāsakauj totāli. Ja kādām lielvalstīm bija motīvi, kurus varētu dēvēt par ekspansionistiskiem, tad par tādām Krieviju un Franciju varētu nosaukt daudz lielākā mērā nekā Austroungāriju un Vāciju.

Lai arī alianse bija noslēgta, pretrunas tās interpretācijā pastāvēja: Krievija par galveno ienaidnieku uzskatīja Austroungāriju, Francija – Vāciju, un Parīze nevēlējās tikt iesaistīta karā Krievijas Balkānu politikas dēļ. Lietas būtiski un strauji mainījās, sākot ar 1912. gadu, ar laiku, kuru Francijā pārspīlēti sauca par *Reveil national* – nacionālās atmodas – sākumu un kuru visspilgtāk iemiesoja ministru prezidents un ārlietu ministrs 1912. gadā un, sākot ar 1913. gadu, valsts prezidents Remons Puankarē (*Poincaré*). Viņš bija cilvēks ar ļoti stingru raksturu, loģisku jurista prātu; dzimis Lotringā, Barledikā (*Bar-le Duc*), viņš kā desmitgadīgs bērns bija piedzīvojis Francijas sakāvi, ienaidnieka karaspēka došanos cauri viņa pilsētai un bēgšanu kopā ar ģimeni – līdzās daudziem tūkstošiem citu francūžu – no okupētās provinces; tas bija

pazemojums, kuru viņš nekad neaizmirsā. Trešā Francijas republika bija bēdīgi slavēta ar nestabilām valdībām un nekonsekventu politiku. Viņš tai deva skaidru virzienu. Tikko kļuvis par ministru prezidentu un ārlietu ministru, viņš gan publiski apstiprināja Francijas nelokāmo uzticību savienībai ar Krieviju, gan sarunās ar Izvoļski, tagad sūtni Parīzē, apsoliya Francijas palīdzību Krievijai pat tad, ja karš izceltos no Austroungārijas konflikta ar Serbiju. Abas valstis, Krievija un Francija, saistīja savu likteni, pat izdzīvošanu ar stāvokli Balkānos, Eiropas visnestabilākajā reģionā, un ar atbalstu Serbijai. Tā bija neaprauktāma pārgalvība. Lai arī Francijas 1875. gada Satversme nebija radījusi prezidentālu republiku – bet tā arī nebija radījusi britu tipa kabineta valdību, Puankarē, pateicoties rakstura stingrībai un uzskatu skaidrībai, pārvērtā prezidenta amatu par svarīgāko valsti – tāpat kā cita liela personība un viņa sāncensis Žoržs Klemanso to bija darījis un vēl vairāk darīs nākotnē ar ministru prezidenta posteni.

Puankarē nebija revanšists, viņš nevēlējās apzināti izprovocēt karu, taču viņa vislielākais devums Francijas ārpolitikas virziena noteikšanā bija gatavība atbalstīt Krieviju varbūt pat tad, ja Krievija nevis kļūs par agresijas upuri (tad Francijai, bez šaubām, būtu Krievija jāatbalsta saskaņā ar 1892. gada līgumu), bet pati iejauksies Balkānu lietās, no kā izcelsies karš. Tā bija ārkārtīgi svarīga izmaiņa Parīzes uzskatos, kuri balstījās Puankarē pārliecībā, ka Krievijas iejaukšanās Balkānos izraisīs Vācijas atbalstu Austroungārijai – kas bija pilnīgi pareizi, bet tas savukārt izraisīs Krievijas karu ar Vāciju, kurš saistīs ievērojamus Vācijas spēkus austrumos un ļaus Francijai uzvarēt rietumos. Tiesa, Puankarē priekšstati nebūt nebija viennozīmīgi valdoši Francijā.

Puankarē nevēlējās karu, bet arī no tā nebaidījās. Viņš atspoguļoja to Francijas sabiedrības daļu, īpaši – armijas komandieru vairākumu, kuri bija pārliecināti, ka Francija var uzvarēt Vāciju, turklāt ofensīvā militārā kampaņā. Uzbrukums līdz galam – *offensive a outrance* kļuva par tik lielu dogmu, ka tika ignorēta nepieciešamība vēltīt pietiekamu uzmanību aizsardzībai pret Vācijas iespējamo uzbrukumu caur Beļģiju. Kad viens no armijas ģenerāļiem bija ieteicis defensīvu plānu un karaspēka lielākās daļas koncentrēšanu robežas ar Beļģiju tuvumā, viņš zaudēja amatu, klāt nākot secinājumam, ka viņš laikam ir sajucis prātā. 1913. gadā tika pabeigta 17. kara plāna izstrāde, kurš paredzēja, karam sākoties, Francijas armijas frontālu uzbrukumu vācu pozīcijām Lotringā, Elzasā un citos frontes iecirkņos (1913. gada 7. augustā tika arī pieņemts jauns likums, kurš pagarināja dienestu no diviem līdz trijiem gadiem, samazināja iesaukuma vecumu no 21 uz 20 gadiem, kas būtiski palielināja cilvēku skaitu Francijas armijā; Puankarē bija ļoti aktīvi dar-

bojies par labu tā pieņemšanai). Pārlicība par sekmēm bija tik liela, ka pat tika ignorēta nepieciešamība mainīt formas tērpus – briti bija pieņēmuši haki pēc būru kara, uz to sāka pāriet Vācijā, bet Francijā karavīri joprojām bija ģērbti kā musketieru laikā: zilās blūzes, sarkanas bikses, sarkanas cepures. Mēģinājums pāriet uz haki tika noraidīts ar saucieniem: Sarkanās bikses ir Francija! 1914. gada augustā frontālais uzbrukums vāciešu labi nostiprinātām pozīcijām ar briesmīgāko ieroci – ložmetēju – papildnam vācu ricībā iznīcinās franču armijas labākās daļas, kamēr vācu iebrukums caur Beļģiju novedīs Franciju gandrīz kapā.

Nebūdamā nekad pilnīgi pārlicināta par Anglijas palīdzību kara gadījumā, Francija stiprināja savienību ar Krieviju. Vismaz trīs lietas Francija uzstājīgi un konsekventi centās panākt no Krievijas. Pirmkārt, lai Krievija uzbruktu ne tikai Austroungārijai, kā to plānoja krievi, bet sadalītu savas sešas armijas un ar daļu no tām uzbruktu arī Vācijai; tas tika panākts: saskaņā ar armijas izvēšanas variantu "A" divas krievu armijas – 1. un 2. – tika paredzētas uzbrukumam Austrumprūsijā, lai liktu vāciešiem pārsviet karaspēku no rietumiem un atvieglotu Francijas stāvokli.

Otrkārt, Parīze neatlaidīgi mudināja Krieviju saīsināt laiku, kurš nepieciešams krievu armijai, lai sāktu uzbrukumu pēc kara sākuma; Krievija bija solījusi sākt uzbrukumu 18. vai 20. dienā pēc kara sākuma, 1912. gadā krievi apsolīja to sākt jau 15. dienā un 1913. gadā deva cerības, ka varbūt pat ātrāk un pirms vēl tiks pilnīgi pabeigta mobilizācija; tam bija milzīga nozīme, jo vācu kara plāns paredzēja Francijas sakāvi, kamēr Krievija vēl nebija paspējusi pilnīgi mobilizēties; plāns sāka zaudēt savu nozīmi, krieviem esot gataviem ātri sākt uzbrukumu (tas atkal mūs ved pie vācu ģenerālštāba uzskata, ka gadījumā, ja karš izceltos, tad labāk tagad, nevis nākotnē, kad Krievija būs vēl vairāk uzlabojusi savas uzbrukuma spējas).

Treškārt, Francija un personīgi Puankarē, vēl kā ministru prezidents 1912. gadā, koncentrēja savu enerģiju uz to, lai Krievija paātrinātu stratēģisko dzelzceļu būvi virzienā uz valsts rietumiem, ar nolūku ātri pārsviet lielas karaspēka daļas tuvu frontei ar Vāciju. Jau aizdevusi Krievijai miljardiem franku – tie bija vieni no vislielākajiem aizdevumiem vispār vēsturē, Parīze 1913. gada jūlijā apsolīja nodrošināt vēl ikgadējus aizdevumus 400–500 miljonu franku apmērā, ja Krievija nekavējoties sāks stratēģisko dzelzceļu būvi un vēl vairāk palielinās savu armiju. Krievijas valdība tomēr vilcinājās; īpaši Kokovcevs opoņēja ekonomiski neizdevīgu līniju būvniecībai. Francijai būtiski palīdzēja Limana fon Zandersa lieta un Krievijas uzbudinātā reakcija uz to. Pēterburga atteicās no vilcināšanās, un vienošanās par stratēģisko

dzelzceļu būvi tika panākta 1914. gada janvārī (tā nebija sakritība, ka tieši šajā laikā tika atlaists Kokovcevs). Par tās saturu uzskatāmi liecināja, piemēram, līnija Bologoje–Sedlce; pirmā bija apdzīvota vieta Krievijas Tveras guberņā, starp Pēterburgu un Maskavu, otrā – neliela pilsēta uz austrumiem no Varšavas; nekādas komerciālas vērtības līnijai nebija, taču Bologoje bija viens no nozīmīgākajiem dzelzceļa mezgliem Krievijas ziemeļos, kur kopā sanāca četras ļoti svarīgas dzelzceļa līnijas, kas ļāva, karam izceļoties, tur sapulcēt mobilizētos un no turienes viņus pa tiešo nogādāt Krievijas rietumos (Krievijas Polijā), lai izmantotu uzbrukumam Vācijai (vilcienu skaits, kuri vienā dienā varēja tikt nosūtīti no Krievijas iekšienes uz rietumu pierobežu, pieauga laikā no 1900. līdz 1914. gadam no 200 līdz 360).

1926. gadā savā grāmatā *“Le diplomate”* viens no Francijas ievērojamākiem pirmskara diplomātiem Žils Kambons (*Cambon*) rakstīja, ka 1914. gada priekšvakarā nevienai valstij nav bijis tik labas diplomātijas kā Republikai – domāta Francija. 1926. gadā, tikai astoņus gadus pēc kara beigām, tā varēja arī likties, un sava daļa taisnības viņam bija – vismaz Francijas attiecībās ar Krieviju Parīze bija panākusi ļoti daudz. Taču vismaz divi Francijas soļi tieši 1914. gadā veicināja kara izcelšanos: tā bija jau minētā vienošanās ar Krieviju par stratēģisko dzelzceļu būvi, kura pastiprināja ielenkuma kompleksu Vācijā, un ļoti liels aizdevums Serbijai, kas bija domāts tās militāro izdevumu milzīgam pieaugumam, kas vājināja Austroungārijas drošību.

Stiprinot trīspusīgo Antanti, 1912. gadā bija parakstīta Anglijas–Francijas un Francijas–Krievijas jūras konvencija; tādas joprojām nebija Krievijai un Anglijai. Limana fon Zandersa lietas iespaidā Krievija 1914. gadā par savu galveno uzdevumu izvirzīja, kā liecināja ārlietu ministra Sazonova 19. februāra vēstule Krievijas vēstniekam Londonā grāfam Aleksandram Benkendorfam, trīspušu Antantes pārveidošanu par defensīvu aliansi: tad Vācija tiks savaldīta “ar lielāko aliansi vēsturē” un Vācijas hegemonijas draudi tiks galīgi likvidēti. Alianse tomēr nebija Londonas mērķis – tai nebija pat īstas alianses ar Franciju, britu vairākums uzskatīja alianses par draudu mieram, un ideju par aliansi ar Krieviju atbalstīja tikai daži Ārlietu ministrijas ierēdņi, tiesa, augsti (iespējams, patstāvīgais ārlietu sekretāra vietnieks Arturs Nikolsons), bet ne pats ministrs sers Edvards Grejs (*Grey*), par valdību kopumā pat nerunājot. Pa to laiku Parīze nepārtrauca mudināt britus sākt ar Krieviju kaut vai sarunas par jūras konvenciju, līdzīgu tām, kuras bija noslēgtas 1912. gadā. Britiem no šādas konvencijas praktiski nebūtu nekādu ieguvumu, taču, nevēloties sarūgtināt ne Franciju, ne Krieviju, kabinets 13. maijā izšķīrās par sarunu uzsākšanu, un tās sākās Londonā 7. jūnijā.

Jau no paša sākuma Berlīne bija informēta par sarunām, pateicoties savam senam aģentam, Krievijas vēstniecības Londonā otrajam sekretāram Benno fon Zibertam (*Siebert*). (Ziberts bija dzimis Pēterburgā 1874. gadā un nāca no vācbaltiešu muižniekiem; sāka darbu Krievijas diplomātiskajā dienestā 1898. gadā un pēc dienesta Briselē tika pārcelts uz Vašingtonu, kur viņu savervēja Vācijas sūtniecība; kopš 1908. gada dienēja Londonā un līdz 1914. gadam nodeva Vācijai lielu skaitu dokumentu; interesanti, ka Krievijas sūtnis Londonā, kura dokumentus Ziberts zaga, grāfs Benkendorfs no tēva puses arī bija vācbaltietis (māte – franču princese), tiesa, viņš nāca no tām vācbaltiešu ģimenēm, kuras bija ne tikai izcili kalpojušas Krievijas valdniekiem – tādu bija daudz, bet bija arī uzņemtas Krievijas visaugstākās aristokrātijas aprindās kā savējie – un tādu bija ļoti maz; Benkendorfs daudz darīja, lai veicinātu Krievijas–Anglijas 1907. gada Antantes noslēgšanu; viņa jaunākais dēls kritīs kara sākumā Krievijas armijas nemākulīgajos kavalērijas uzbrukumos – pat vācu artilērijas pozīcijām – Austrumprūsijā, kuros aizies bojā krievu aristokrātiskās jaunatnes zieds; Eiropas aristokrātu radnieciskās attiecības nereti bija tik ciešas, ka arī šoreiz bija radies zīmīgs stāvoklis – Vācijas vēstnieks Londonā Kārlis M. Lihnovskis (*Lichnowsky*) bija Benkendorfa attāls brālēns, kas radīja starp viņiem tuvākas attiecības, taču ne uz abu valstu interešu rēķina.) Vai konvencija tiktu parakstīta un, ja tiktu, vai tai būtu liela jēga, tam ir mazāka nozīme nekā iespaidam uz Berlīni, kuru atstāja informācija par krievu–angļu sarunām. Berlīnē tas tikai pastiprināja priekšstatu, ka ap Vāciju tiek savilkts naidīgs loks (tas, ka briti kā nepamatotas baumas noraidīja ziņas par sarunām ar krieviem, vēl vairāk pastiprināja Berlīnes bažas).

ATENTĀTA PRIEKŠVAKARĀ

1914. gada 12. jūnijā erchercogs Francis Ferdinands un viņa sieva uzņēma Vācijas ķeizaru Vilhelmu II erchercoga medību pilī Konoņištē (*Konopischt*) Bohēmijā. Abi bija pazīstami kā kaislīgi mednieki, starp abiem pastāvēja draudzības jūtas, kuras vēl vairāk pastiprināja Vilhelma labvēlīgā izturēšanās pret erchercoga sievu. Vizītes formālais iegansts bija Konoņištē jaukā dārza aplūkošana, faktiskais – Austroungārijas ārpolitiskā stāvokļa apspriešana. Lai arī Vilhelmam līdzī bija ieradies admirālis Alfrēds fon Tirpits (*Tirpitz*), tikšanās nebija kara padome; tās nolūks nebija gatavot karu. Runa bija par Austroungārijas diplomātisku stiprināšanu Balkānos. Tomēr iespējamo partneru loks bija ļoti ierobežots. Viena varētu būt Bulgārija, taču, lai arī Vācija 1907. gadā bija paaugstinājusi sava diplomāta statusu Sofijā – līdz

tam tas bija tikai necils konsuls, tagad – sūtnis un pilnvarots ministrs, bet Vīne bija piekritusi uzsākt bulgāru virsnieku apmācību savās militārajās skolās, tomēr gan ķeizars Vilhelms, gan erchercogs labprātāk redzētu attiecību nostiprināšanu ar Rumāniju, kura jau 19. gadsimta 80. gados bija tuvinājusies Trejsavienībai.

Vismaz uz papīra Rumānijai bija liela armija, un likās, ka tā varētu būt vērtīgs sabiedrotais (tā bija ilūzija, par kuru vislielāko cenu tomēr samaksās jau kara gaitā Krievija: rumāņu armija būs pilnīgi nespējīga karam, un Krievijai būs jāsūta milzīgs karaspēks uz Rumāniju, lai nepieļautu tās pilnīgu sakāvi). Taču Rumānija jau bija sākusi lūkoties uz Antantes pusi, jo Vīne un Berlīne tai nevarēja piedāvāt teritoriālus ieguvumus: Rumānija vēlējās galvenokārt Transilvāniju, bet arī Banatas dienvidu daļu un Dienvidbukovīnu. Visas šīs zemes bija Austroungārijā; Transilvānijā dzīvoja ne tikai liels skaits ungāru, bet bija arī ungāru muižnieku bagātākie īpašumi, un Ungārijas ministru prezidents Ištvars Tisa (*Tisza*) bija patiesi spēcīgs valstsvīrs: viņš nekad neatteiktos no tā, kas piederēja Ungārijai. Erchercogs Francis Ferdinands neieredzēja ungārus un Tisu – sarunās ar ķeizaru viņš raksturoja Tisu kā visu nelaimju cēloni, bet bija grūti iedomāties, kā viņš vai Vilhelms II, kurš atzina Tisas rakstura spēku, pārliecinātu ungārus spert kādu soli pretim rumāņiem, kuriem Vīne varēja tikai piedāvāt Besarābiju, kas tai nepiederēja – bija Krievijas sastāvā – un kura rumāņu teritoriālajās pretenzijās nebija salīdzināma ar Transilvāniju (vēlāk, kad sāksies karš, vēl rumāņiem tiks piedāvāta Timokas ieleja – teritorija Serbijas austrumos, kurā bija ievērojams rumāņu īpatsvars, taču arī šis rajons nevarēja aizvietot Transilvāniju).

Vilhelms II atstāja Konopišti 13. jūnija vakarā, nedevis erchercogam nekādus solījumus, izņemot to, ka viņš varētu lūgt Tisu būt tolerantākam pret rumāņiem. No Austroungārijas viedokļa to nevarēja uzskatīt par tikšanās nopietnu rezultātu. Jau 14. jūnija rītā pilī ieradās jauns viesis – Austroungārijas ārlietu ministrs grāfs Leopolds Berhtolds (*Berchtold*) ar sievu, kura savukārt bija erchercoga sievas bērnības dienu draudzene. Arī Berhtolda vizīte nebija domāta kara gatavošanai; erchercogs un ministrs pārrunāja tikšanās ar Vilhelmu II rezultātus un nolēma, ka ir pienācis laiks jaunām diplomātiskām iniciatīvām un tādas diplomātiskās alianses radišanai, kura stiprinātu Austroungāriju un vājinātu Serbiju.

Atgriezies Vīnē, Berhtolds uzdeva vienam no Ārlietu ministrijas ierēdņiem – Francim fon Mačekko (*Matscheko*) izstrādāt memorandu, kurā tiktu izteikti jauni rīcības varianti. To nebija daudz jau pirms tam un bija palicis vēl mazāk tieši šajās dienās: 14. jūnijā Krievijas

cars Nikolajs II bija ieradies vizītē Rumānijā, kuras laikā ārlietu ministrs Sazonovs pat veica netaktisku soli – devies izbraukumā ar automobili, viņš uz brīdi šķērsoja Ungārijas robežu Transilvānijā. To varēja vērtēt kā Pēterburgas atbalstu rumāņu teritoriālajām pretenzijām. Rumāņi cara vizītes laikā nesolīja Krievijai militāru atbalstu gadījumā, ja izceltos tās karš ar Austroungāriju; tikai neitralitāti, taču jau tas vien liecināja par Bukarestes sliekšanos uz Antantes pusi. Savukārt Krievija neatmeta cerības uz ciešāku sadarbību, kuras vērtību noteica Rumānijas ģeogrāfiskais stāvoklis: kara gadījumā Rumānija ne tikai nodrošināja Krievijas sakarus ar Serbiju, bet arī pārgrieza Austroungārijas un Vācijas sakarus ar Bulgāriju un Turciju. Krievijas armijai Rumānijas teritorija bija īsākais ceļš uz Sofiju un tālāk uz Konstantinopoli, bet arī uz Budapeštu, apejot un nonākot aizmugurē austriešu un ungāru nostiprinātām pozīcijām.

Kamēr Mačeko strādāja pie sava memoranda un erchercogs gatavojās liktenīgajam braucieniem, vēl varbūt pastāvēja kāda iespēja mība novērst terora aktu. Ja tā bija, tad tā atradās Serbijas ministru prezidenta Nikolas Pašiča (*Pašić*) rokās. Kad viņu sasniedza ziņas par plānoto terora aktu, viņš tās uzņēma ar lielu satraukumu. Viņaprāt, Serbijai visvairāk bija vajadzīgs miera periods, kurā atkopties no diem Balkānu kariem – lai arī sekmīgi, tie bija smags slogs valstij, un sagatavoties nākotnes cīņām. Pašičs, protams, bija Lielserbijas idejas dedzīgs aizstāvis un saprata, ka to nevarēs īstenot bez kara, taču tagad tam nebija īstais laiks. Turklāt, ja Serbijas loma atentāta sagatavošanā tiktu atklāta, pat galvenais sabiedrotais – Krievija varētu sākt svārstīties par atbalstu Belgradai. Pašiča reakcija uz saņemtām ziņām tomēr bija lēna un neizlēmīga; ja arī tā būtu bijusi citāda, iespējams, neko nevarēja mainīt: “Melnās rokas” iespaids valstī bija tik liels, ka Pašičs neuzdrošinājās ne tikai atlaist Dimitrijeviču, bet pat atcelt viņu no amata uz lietas izmeklēšanas laiku.

Tā vai citādi, teroristi jau bija nonākuši Bosnijā. Viss, kas bija atlicis, bija dot skaidru un viennozīmīgu brīdinājumu Vīnei par erchercogam draudošām briesmām. Bet pateikt skaidri un gaiši, ka teroristi jau viņu gaida, to Pašičs nespēja, jo tas atsegtu Serbijas lomu teroristu sagatavošanā un viņa paša nespēju kontrolēt “Melnroku”. Tā rezultātā brīdinājums tika sniegts, bet 21. jūnijā Serbijas sūtnis Vīnē Jovans Jovanovičs, tiekoties ar Austroungārijas finanšu ministru Leonu Bilinski (viņa ministrija pārzināja Bosnijas–Hercegovinas pārvaldi), to izdarīja tik neskaidrā veidā – viņš runāja par to, ka erchercoga brauciens var tikt uztverts jauno vietējo serbu acīs kā provokācija un kāds varētu veikt terora aktu, – ka Bilinskis tam nepievērsa nekādu

uzmanību. Tas tomēr viņam bija jādara: vismaz dot rīkojumu ģenerālim Potiorekam pastiprināt drošības pasākumus viņš varēja; tas pat bija viņa pienākums. Viņš arī neinformēja par sarunu ar sūtni ārlietu ministru Berhtoldu. Vai tas līdzētu – grūti teikt. Jovanoviča teiktais bija tik nekonkrēts, ka, pat ja par to uzzinātu Berhtolds un pats erchercogs, viņi varbūt to uztvertu kā serbu maskētu šantāžu, lai nepieļautu Franča Ferdinanda braucienu uz teritorijām, pēc kurām viņi paši tīkoja. Iespējams, ka, pat brīdināts, erchercogs neatceltu braucienu, lai tas neizskatītos pēc glēvuma.

Tieši tajā pašā dienā, 21. jūnijā, kad Jovanovičs tikās ar Bilinski, ķeizars Vilhelms II Hamburgā apmeklēja uzņēmēju pieņemšanu un pēc banketa sarunā ar baņķieri Maksi Vartburgu, vienu no ļoti bagātajiem Vācijas ebrejiem, kuru sabiedrībā ķeizaram patika uzturēties, izteica minējumu, ka, iespējams, Vācijai vajadzētu preventīvi uzbrukt Krievijai un Francijai tagad, nevis vēl gaidīt. Ķeizars bieži milēja runāt par karu, bet, kad lietas kaut vai tikai tuvojās kam nopietnam, parasti kļuva miermīlīgs. Lieta nebija citāda arī tagad – nekādi praktiski soļi uzbrukuma sagatavošanai netika sperti.

Mačeko pabeidza darbu pie sava memoranda 24. jūnijā. Tā tonis bija drūms, raksturojot Austroungārijas starptautisko stāvokli, iespējams, pat drūmāks, nekā tas bija patiesībā, bet Mačeko fatālisms bija atbilstošs dekadentiskajam noskaņojumam un neurozēm Vīnē. Serbija bija lielāks drauds Austroungārijai kā jebkad, Rumānija sāka svērties uz Krievijas pusi, savukārt Krievijas politika bija agresīva un naidīga, un tā atbalstīja Serbiju: gandrīz nekāda cerību stara. Tomēr tas, ko ieteica Mačeko, nebija karš, bet diplomātija. Tā kā memorands bija domāts gan erchercogam, gan iesniegšanai Berlīnē, Mačeko nolūks bija veicināt to, lai Vācija izprastu Austroungārijas neatliekamās problēmas un, konkrēti runājot, izšķirtos nevis par labu Rumānijai, bet Bulgārijai kā potenciālai Austroungārijas sabiedrotai. Lai arī Bulgārijai nebija kopējas robežas ar Austroungāriju, tā tomēr varēja bloķēt Krievijas ceļu uz Dardaneļiem un tā atradās uz Serbijas austrumu robežas. Lai pievilinātu Bulgāriju, bija nepieciešami finansiāli aizdevumi tai, bet Vīnei naudas nebija; te bija cerība uz Berlīni. Pat attiecībā ar Serbiju Mačeko ieteica nomierināšanu, nevis konfliktu; viņaprāt, ekonomiskā pretimnākšana Belgradai varētu mazināt tās naidīgumu (ticības, ka tas var notikt, viņam tomēr nebija). Erchercogu memorands nesasniedza: viņš jau bija ceļā uz Bosniju, un bija sagaidāms, ka pēc manevriem viņš panāks kareivīgā Hotcendorfa atcelšanu. Miera partija Vīnē nostiprinātos. To nepieļāva divi Principa šāvieni.

KRĪZE

Erchercogs ar sievu bija ieradies Sarajevā 28. jūnijā, laikā starp pusdesmitiem un desmitiem no rīta; aptuveni 11 abi jau bija miruši. Gandrīz viss, kas notika šīs stundas vai nedaudz vairāk laikā, bija nejausība. Taču tas, kas sekoja noziegumam, nebija nedz nejausība, nedz neapturami notikumi, kuru straujā gaita apraka politiķus kā nenovēršama lavīna. Visi dalībnieki pieņēma lēmumus, vismaz diezgan labi apzinoties to sekas. Austrija, Krievija un Vācija, pieņemot tos, rēķinājās ar vissliktāko scenāriju – karu, bet uzskatīja, ka bezdarbība būtu vēl ļaunāka.

Jūlija krīzi, kura tiek uzskatīta ne tikai par ļoti sarežģītu, bet varbūt pat par sarežģītāko modernās Eiropas vēsturē, ievadīja Austroungārijas reakcija uz terora aktu. Karš! Karš! Karš! Tāda bija Hotcendorfa tūlītēja prasība. Taču agrāk viņu vienmēr bija savaldījis erchercogs; tagad šīs savaldošās rokas vairs nebija, un praktiski visa impērijas vadība – tiesa, ar ļoti zīmīgu izņēmumu – Ungārijas premjerministru Tisu – vienojās par to, ka Serbija ir vainīga terora aktā un tā jāsoda – vienreiz un uz visiem laikiem jāatrisina Serbijas draudu impērijai jautājums. Ja Austroungārija nespēj tikt galā ar problēmām Balkānos, kas tad to vispār uzskatīs par lielvalsti un ņems vērā lielajos kontinenta jautājumos. Kareivīgs bija kļuvis pat Berhtolds – līdz tam viņam bija diezgan vāja cilvēka reputācija, kuru tagad viņš vēlējās mainīt ar mešanos radikālismā (kaut kas līdzīgs bija arī Vācijā un Krievijā, kur Betmans-Holvēgs un Sazonovs arī tika vērtēti kā diezgan neizlēmīgi un pavāji; jūlijā viņi to atdaris ar vēlmi būt stingriem, ar visām liktenīgām sekām).

Vīnes lēnā, tomēr nemainīgi konsekventā gaita pretim karam ar Serbiju bija balstīta apziņā, ka uz spēles ir likts ne mazāk kā pašas impērijas izdzīvošana; par to, kādas varētu būt kara pret Serbiju starptautiskās konsekvences, Vīnē neviens nedomāja. Sākotnēji vārdu “karš” lietoja tikai Hotcendorfs, taču arī visiem pārējiem bija skaidrs, par ko ir runa. Tomēr izmeklēšana, kas nekavējoties sākās Sarajevā, nekad nekonstatēja teroristu sakarus ar “Melnroku” – kad Vīne pēc vairāk nekā trim nedēļām iesniegs savu ultimātu Belgradai, tas liecinās, ka tai nav pat nojausmas par “Melnās rokas” pastāvēšanu. Tas nekādi neattaisno Belgradu, bet tikai liecina, cik labi konspiratori bija “Apis” un viņa rokaspuīši. Taču Vīnes apņēmība izrēķināties ar Serbiju tika pieņemta, nevis balstoties uz pierādījumiem (Princips un citi teroristi tika pratināti, ievērojot likumus un bez fiziskas iespaidošanas), bet intuitīvi, terora akta iespaidā. Tiesa, intuīcija nebija maldīga.

Iespējams, ja Vīne nekavējoši sāktu soda akciju pret Belgradu, Eiropa varbūt nepaspētu atjēgties – lai arī pat par to ir šaubas: Krievija

neatstātu Serbiju vienu pret vienu ar Austroungāriju. Taču, lai arī apņēmība sodīt Serbiju radās jau pirmajās divās – trīs dienās pēc atentāta, iespējas to nekavējoši izdarīt nebija. Lai cik karstasinīgs būtu Hotcendorfs, viņš atzina, ka armijas mobilizācijai ir vajadzīgs laiks, kurš pie tam izrādīsies vēl garāks, jo bija vasara un rezervisti novāca ražu savu ģimeņu tīrumos. Nākamais šķērslis bija Tisa – viņš bija pret karu ar Serbiju, jo neredzēja tam jēgu – pat ja serbus izdotos sakaut, ko viņš nemaz neparedzēja kā vieglu lietu, ko impērija no tā iegūtu: vēl vairāk slāvu valsti, vēl vairāk problēmu, īpaši – ungāriem, kuri jau tā pārvaldīja plašas slāvu apdzīvotas zemes. Tisu nevarēja ignorēt. Un tad vēl bija jānoskaidro Vācijas nostāja: vai Berlīne atbalstīs Vīni. Lai arī starp abām valstīm bija alianse, Austroungārija nebija pilnīgi pārliecināta par Berlīnes atbalstu, un ķeizara Vilhelma II pēdējā tikšanās ar erhercogu Konopištē šo pārliecību nebija vairojusi. Lidz ar to notikumi sāka ritēt daudz lēnāk un liks daudziem Eiropā gandrīz aizmirst notikušo Sarajevā. Taču neaizmirsīsim Vīnes apņēmību un mērķi: iznīcināt Serbiju kā politisku faktoru Balkānos!

Lai saņemtu Vācijas atbalstu, uz Berlīni tika nosūtīts ministra Berhtholda kabineta šefs grāfs Aleksandrs Hojoss (*Hoyos*). 5. jūlijā Vilhelms II, kurš patiešām pārdzīvoja Franča Ferdinanda nāvi kā personīgu zaudējumu un bija pārliecināts, ka Austroungārijai ir pamats akcijai pret Serbiju, pirmais deva atbalstu, pie tam uzsverot: ja iejauksies Krievija un izcelsies Austroungārijas karš ar to, Vācija kā lojāla sabiedrotā būs Austroungārijas pusē. Tas bija ārkārtīgi svarīgs solījums, kuru vēl vairāk pastiprināja tāds pats nākamajā dienā, 6. jūlijā, un to deva kanclers Betmans-Holvēgs. Ja viņš iebilstu, varbūt būtu iespējams pārliecināt Vilhelmu atsaukt 5. jūlijā teikto, bet Betmans-Holvēgs to nedarīja. Vācijas atbalsts Austroungārijai bija nākamais nozīmīgākais solis pretim karam (nedaudz vēlāk, 16. jūlijā, Vācijas vēstnieks Londonā Lihnovskis vienā no ziņojumiem uz Berlīni atzīmēja, ka viņš neredz iemeslu Vācijai iejaukties Balkānu lietā un riskēt ar lielu karu tikai tāpēc, ka “Austrijas policija un Bosnijas provinces varas iestādes atļāva troņmantniekam braukt cauri bumbu metēju avēnijai”; viņa viedoklis, protams, netika ņemts vērā).

Kāpēc Vācija spēra šo soli? Kā jau sacīts, Berlīne uzskatīja, ka Austroungārijai ir pamats sodīt Serbiju, taču ķeizars un laikam arī Betmans-Holvēgs, bet nebūt ne visi Vācijas Ārlietu ministrijā ticēja, ka konflikts varētu tikt lokalizēts un Krievija neiejauksies Austroungārijas karā ar Serbiju, kurš būs trešais Balkānu, bet ne pirmais Eiropas, par pasaules karu nemaz nerunājot. Viņuprāt, Krievija šajā brīdī vēl nebija gatava karam. Šis pieņēmums bija liktenīga kļūda (tiesa, Vācijas ārlietu

ministra vietnieks Arturs Cimmermans (*Zimmermann*) jau no sākta gala bija pārliecināts, ka Eiropas kara iespējas ir 90%), lai neteiktu vairāk – likt uz konflikta lokalizāciju bija milzīgs risks un augstākā līmeņa bezatbildība. Tomēr šis kļūdainais priekšstats viens pats neizskaidro Berlīnes nostāju.

Otrs cēlonis Berlīnes rīcībai bija apziņa, ka, pat ja Krievija atbalstīs Serbiju un izcelsies Eiropas karš, labāk karot tagad, kad Krievija ir tikko sākusi lielo bruņošanās programmu, nevis dažus gadus vēlāk. 6. jūlijā, atgriezies savā lauku īpašumā, Betmans-Holvēgs sarunā ar sekretāru Ričleru atzina, ka no Londonas (no Benno fon Zīberta) pienāk informācija par draudīgiem Krievijas plāniem, izteiktiem sarunās ar britiem, par krievu flotes desanta Pomerānijā iecerēm (Grejs savās atmiņās gan noliedza, ka būtu notikusi jebkāda saruna par konkrētām operācijām, un nav pamata viņam neticēt), bet krievu armijas pastiprināšana Polijas izcīlnī (Polijas rietumu daļa, kura atradās Krievijas sastāvā) padarīs Vācijas stāvokli neizturamu. Savukārt ārlietu sekretārs Jagovs 18. jūlijā atzina, ka Krievija tagad nav spējīga uz karu, taču pēc pāris gadiem tā satrieks Vāciju ar savu zaldātu skaitu, uzbūvēs Baltijas floti un stratēģiskos dzelzceļus. 25. jūlijā sarunā ar žurnālistu Teodoru Volfu (*Wolff*) viņš apstiprināja: karš būs tik un tā; pašlaik situācija ir Vācijai ļoti labvēlīga. Tātad – ja karš nāk, tad labāk tagad. Doma, ka karš ir absolūts ļaunums, no kura jāizvairās par katru cenu, nevaldīja ne Berlīnē, ne kur citur. Tiesa, devusi atbalstu Austroungārijai, Vācija pati tomēr nespēra nekādus karu provocējošus soļus.

Pēc Hojosa atgriešanās no Berlīnes Austroungārijas valdība 7. jūlijā nolēma sagatavot un iesniegt Serbijai ultimātu, tik kategorisku, lai Belgrada to noraidītu un dotu ieganstu Vīnei uzsākt karu. Pēc dažām dienām arī Tisa tika pierunāts, kaut gan viņš izvirzīja noteikumu: pēc Serbijas sakāves nevienu teritoriju nepievienot Austroungārijai, lai nevairotu slāvu skaitu valstī. Tikai 19. jūlijā tika precizēts kara – par kura nepieciešamību Vīne bija izšķīrusies jau pirmajās dienās pēc erhercoga nogalināšanas – mērķis: pēc uzvaras pār Serbiju to sadalīt starp Bulgāriju, Grieķiju un Albāniju (varbūt kaut ko piedāvājot Rumānijai), atstājot tikai pavisam nelielu teritoriju Belgradas varā, bet to pašu pakļaut Vīnes politiskam, ekonomiskam un militāram iespaidam (uzspiežot Belgradai militāru konvenciju). Lai arī Tisa bija iebildis pret jebkādas Serbijas teritorijas pievienošanu pašai Austroungārijai, tomēr tagad tika paredzēta robežas maiņa par labu Vīnei. Serbijā valdošo dinastiju bija paredzēts nomainīt. Tomēr pat ultimāta iesniegšana – nerunājot par kara uzsākšanu – tika vēl atlikta: 20. jūlijā Krievijā valsts vizītē bija jāierodas Francijas prezidentam Puankarē, un Vīne nevēlējās

ultimātu iesniegt tās laikā, lai nedotu krieviem un francūžiem iespēju saskaņot savu reakciju uz to.

Kaut gan pati Vīne bija pārliecināta par Serbijas saistību ar atentātu, tā maz ko darīja, lai par to pārliecinātu citus Eiropā. Tomēr, ja arī Vīne būtu darījusi vairāk, tās stāvoklis nebija viegls pašas iepriekšējo gadu rīcības dēļ. Trīs lietas mazināja ticamību Austroungārijas teiktajam. Pirmkārt, 1908. gadā Zagrebā (Austroungārijā) bija notikusi skaļa prāva, kurā impērijas serbi un horvāti tika apsūdzēti valsts nodevībā; prāva beidzās ar 31 notiesājošu spriedumu, taču visus notiesātos imperators Francis Jozefs apžēloja. Prāva tika pamatoti uzskatīta par safabricētu, un kā tāda tā ieguva plašu starptautisku skanējumu. 1908. gada nogalē – 1909. gadā tai sekoja vēl viena lieta: izcilais austriešu vēsturnieks un radikālais vācu nacionālists Heinrihs Frīdjungs (*Friedjung*) saņēma no Vīnes Ārlietu ministrijas dokumentus par serbu savvērestību pret impēriju; viņš tos izmantoja savos rakstos, bet tika iesūdzēts tiesā par apmelošanu, un tiesa pierādīja, ka dokumenti ir viltoti. Abas lietas bija smags morāls trieciens monarhijai, kuru vēl pastiprināja t. s. Oskara Prohaskas (*Prochaska*) lieta. Viņš bija austriešu konsuls kādā nelielā Serbijas pilsētā. 1913. gada sākumā Vīne paziņoja, ka serbi ir ne tikai viņu nolaupijuši, bet arī kastrējuši. Par laimi konsulam, tie izrādījās kārtējie meli, taču no zaudējuma, kuru tie sagādāja impērijai, tā nekad neatkopās.

1914. gada jūlijā patiešām varēja likties, ka Austroungārija ir atkal kaut ko safabricējusi. Tā noteikti domāja Pēterburgā un Parīzē. Pēterburga savu nostāju formulēja jau pirms Austroungārijas ultimāta Serbijai. Vismaz 16. jūlijā Krievijas sūtnis Vīnē Nikolajs Šebeko jau bija ieguvis informāciju par to, ka ir gaidāmas prasības Belgradai. Saņēmis šo informāciju, Sazonovs 18. jūlijā sarunā ar Austroungārijas sūtni Krievijā paziņoja, ka nekādi pierādījumi par Serbijas sakaru ar teroristiem netiks atrasti. Te ir – kā redzam – jau pārliecība, ka Serbija ir pilnīgi nevainīga un jebkas, ko Vīnē paziņos, būs safabricēts. Līdzīga bija Francijas prezidenta Puankarē nostāja: viņš tieši atsaucās uz Frīdjunga un Prohaskas lietām kā piemēru, ka arī tagad jāgaida kas līdzīgs, t.i., melīgs.

Puankarē un Francijas ministru prezidents un ārlietu ministrs Renē Viviani ieradās valsts vizītē Krievijā 20. jūlijā. Šīs vizītes nozīme jūlija krīzes attīstībā nav gluži tāda kā Berlīnes izteiktajam atbalstam Austroungārijai – lai ko tā arī darītu – 5. un 6. jūlijā, bet zināma līdzība pastāv. Ja Vācija burtiski mudināja Austroungāriju ātrāk uzsākt akciju pret Serbiju, tad Puankarē, kurš pilnīgi dominēja vizītes laikā, atstājot Viviani otrajā plānā, nemudināja Krieviju spert kādu agresīvu soli, bet viņš arī neieteica Krievijai neatbalstīt Serbiju, kas, ticams, būtu

glābis mieru Eiropā. Gluži otrādi: viņu uztrauca doma, ka Krievija varētu neatbalstīt Serbiju, ar kuru tai nebija nekādu līgumsaistību, un tas stiprinātu Austroungārijas un Vācijas pozīcijas Balkānos un Turcijā, kur pašai Francijai jau bija ievērojamas finansiālās intereses; klāt nāca, protams, viņa pārliecība, ka nedrīkst vispār pieļaut Vīnes un Berlīnes nostiprināšanos, lai neizjauktu spēku līdzsvaru kontinentā tām par labu. Mums jābūt stingriem! *La fermete* – stingrība, tas bija galvenais, ko Puankarē pateica Pēterburgā. Krievijai stingri jāatbalsta Serbija, bet Francija solīja nelokāmu atbalstu Krievijai: Francijas nostāju maz ietekmēja jūlija straujie notikumi, tā bija jau stingri noformējusies iepriekšējo gadu laikā un labi paredzama, pat daudz vairāk nekā citu lielvalstu nostāja. Puankarē nevēlējās karu un uzskatīja, ka tikai stingrība atturēs Austroungāriju no uzbrukuma Serbijai un Vāciju – no atbalsta Austroungārijai, tomēr uzticība līgumiem ar Krieviju viņa acīs bija svarīgāka par izvairīšanos no kara. Lai arī Vīnes ultimāts Belgradai vēl nebija iesniegts, gan Krievija, gan Francija jau zināja, ka tas tiek gatavots, un abas bija gatavas to noraidīt, lai kas tajā būtu teikts.

Nekādi jautājumi par Krievijas eventuālu militāru rīcību, piemēram, mobilizāciju, vizītes laikā netika apspriesti. Tomēr stingrība, kura tika ieteikta Krievijai un ar kuras palīdzību Puankarē vēlējās nepieļaut karu (atvadu pusdienās, kuras cars deva Puankarē, abu tosti liecināja tieši par stingrību: miers ir jānodrošina “savā spēka apziņā”, neupurējot nedz godu, nedz pašcieņu. Miers no spēka pozīcijām!), nospēlēs pavisam pretēju lomu. Pēterburga, visticamāk, bija pārliecināta, ka Parīze to atbalstīs jebkurā gadījumā.

ULTIMĀTS

Bija pienācis jau 23. jūlijs, un tikai tagad Vīnes ultimāts bija gatavs iesniegšanai Belgradai, taču vēl pēdējā brīdī tas tika atlikts, tiesa, tikai uz stundu; bija paredzēts to iesniegt piecos pēcpusdienā pēc vietējā laika, taču nebija nekādu šaubu, ka serbi tūlīt darīs tā saturu zināmu Krievijas sūtniecībai Belgradā un Serbijas vēstniecībai Pēterburgā. Bet tur vēl atradās Puankarē, un Vīne nevēlējās dot krieviem un francūžiem iespēju saskaņot savu reakciju uz ultimātu. Puankarē aizbraukšanas laiks bija zināms – 11 vakarā; ja ultimāts tiktu iesniegts piecos, telegramma no Belgradas sasniegtu Pēterburgu, vēl viņam tur esot; līdz ar to ultimāta iesniegšanas laiks tika atlikts līdz sešiem, kad tas arī tika iesniegts. Ultimāts, kāds nekad nav pieredzēts modernos laikos un pilnīgi neiespējams, ka jebkāda valsts pasaulē to akceptētu vai jebkāds akcepts apmierinātu agresoru: tāds bija britu valdības locekļa Vinstona Čērčila viedoklis, iespējams, viens no pazīstamākajiem – pateicoties

Čērčila lieliskajām izteiksmes spējām. Taču pēc būtības, ja ne pēc stila, tādu pašu vērtējumu deva praktiski visi.

Ultimātam bija desmit punkti, un visbargākie – patiešām līdz tam starptautiskā praksē nedzirdēti – bija 5. punkts, kurš pieprasīja Austroungārijas valdības pārstāvju piedalīšanos – Serbijas teritorijā – graujošas darbības pret Austroungārijas teritoriālo integritāti apspiešanā, un 6. punkts, kurš pieprasīja Austroungārijas pārstāvju piedalīšanos – arī Serbijas teritorijā – 28. jūnija nozieguma izmeklēšanā. Ultimāta izpildei tika dotas tikai 48 stundas.

Nav šaubu, ka šīs prasības bija nesavienojamas ar priekšstatiem par valsts suverenitāti, kādi tobrīd valdīja pasaulē. Tiesa, no šīsdienas zināšanu viedokļa par “Melnās rokas”, kuru, neaizmirsīsim, vadīja augsts Serbijas armijas pārstāvis (“Apis”), lomu atentāta sagatavošanā ultimāts vairs neizskatās tik barbarisks. Vīnei bija arī pamatotas bažas, ka Belgrada viena pati, bez Austroungārijas pārstāvju piedalīšanās, neveiks pienācīgu izmeklēšanu. Tomēr nav jāaizmirst, ka ultimāta prasības tika formulētas tieši tā, lai Belgrada tās noraidītu: nekas nevarēja atturēt Austroungāriju no kara, kuru tā uzskatīja par vienīgo iespēju pašas izdzīvošanai.

Liekas, ka Belgrada sākotnēji bija gatava pieņemt visas ultimāta prasības, pat – ar nelielu piebildi – skandalozos 5. un 6. punktu. Iespējams, šo nostāju mainīja ziņas no Krievijas, pēc kuras palīdzības Serbija vērsās nekavējoši: pats Serbijas kroņprincis Aleksandrs jau 23. jūlija vakarā apmeklēja Krievijas sūtniecību Belgradā, un Serbijas sūtnis Pēterburgā Mirosļavs Spalajkovičs tūlīt stājās kontaktos ar Krievijas valdību. Varbūt tieši Spalajkoviča telegrammas, kuras viņš nosūtīja uz Belgradu 24. un 25. jūlijā un kurās ne tikai informēja par Krievijas stingru atbalstu Serbijai (cars esot arī teicis: es ceru, ka jūs, serbi, cīnīsieties kā lauvas; to serbi, patiešām, kara laikā arī darīja), bet pat ziņoja par iespējamu Krievijas armijas mobilizāciju, mainīja noskaņojumu Belgradā par labu tam, lai ultimāts netiktu pieņemts pilnībā.

Ja Vācija bija devusi Austroungārijai rīcības brīvību – *carte blanche* – jūlija sākumā, tad zināmā mērā Krievija to tagad deva Serbijai. Belgradas atbilde tika iesniegta 25. jūlijā, desmit minūtes pirms ultimāta termiņa beigām, un tradicionāli tiek uzskatīts, ka Belgrada pieņēma visas prasības, izņemot skaidru noraidījumu 6. punktam kā nesavienojamam ar Serbijas konstitūciju (5. pants netika noraidīts tik tieši). Tas tā nebija. Atbilde patiešām bija ļoti rūpīgi sagatavota un bija zināmā mērā meistardarbs tieši tāpēc, ka ļoti laipnās un veiklās frāzēs Belgrada izvairījās vai nu pilnībā apmierināt, vai izteica tikai daļēju gatavību apmierināt krietnu daļu no citām Vīnes prasībām, tomēr reti kurš Eiropā

studēja šo atbildi rūpīgi, un tika pieņemts, ka serbi ir apmierinājuši praktiski visas, izņemot vienu – par barbarisku uzskatītu prasību. Teorētiski vēl kaut kāda iespēja novērst karu pastāvēja, ja Vīne piekristu Belgradas priekšlikumam nodot lietu vai nu Hāgas Starptautiskajai tiesai, vai lielvalstu izskatīšanai, taču Vīnei tas nebija vajadzīgs, jo tā bija apņēmusies sākt karu (arī Vācija noraidīja lielvalstu konferences ideju, ar kuru nāca klajā Lielbritānijas ārlietu ministrs Grejs; ne tikai noraidīja, bet arī uzstāja, lai to noraidītu Vīne, kura to darītu tik un tā).

Jāatgriežas pie vissvarīgākā jautājuma: kāpēc Krievija neatstāja Serbiju vienu pret vienu ar Austroungāriju, bet no 24. jūlija sāka spert soļus, kas tuvināja nevis trešo Balkānu karu, bet visas Eiropas karu? Vispirms jāatgādina divu Krievijas valdības ļoti svarīgo sēžu – 24. un 25. jūlijā – lēmumi. Pirmajā sēdē 24. jūlijā apstākļos, kad mērenais Kokovcevs jau bija atlaists un viņa vietā bija nācis pakļāvīgais Goremikins, toni noteica Sazonovs un Krivošeins, iesakot stingru nostāju, kuras rezultātā bija pieņemts lēmums lūgt caru atbalstīt – principā, atkarībā no apstākļiem – mobilizāciju četros kara apgabalos – Kijevas, Odesas, Maskavas un Kazaņas, kā arī Melnās jūras flotē. Kara ministram tika ieteikts nekavējoties paātrināt armijas materiālo rezervju papildināšanu. Šajā brīdī, 24. jūlijā, pat Serbija vēl nebija sākusi spert militārās sagatavošanās soļus; Krievija pirmā ievadīja krīzes militarizāciju laikā, kad tai nekādi draudi no Austroungārijas nedraudēja (Maskavas un Kazaņas kara apgabals, lai arī tāls no Austroungārijas robežām, bija minēts tāpēc, ka mobilizācijas gadījumā bija paredzēts no tiem nogādāt karaspēku uz apgabaliem, kuri robežojās ar potenciālo ienaidnieku).

Nākamajā dienā, 25. jūlijā, kad valdības sēdi vadīja pats Nikolajs II, iepriekšējās dienas lēmums tika apstiprināts, ar piebildi: pagaidām nepasludināt mobilizāciju, bet veikt visus sagatavošanās pasākumus, nepieciešamus tās ātrākai īstenošanai pasludināšanas gadījumā. Tomēr tika pieņemts vēl viens lēmums, kas pastiprināja iepriekšējo: tika nolemts ieviest valstī “Nolikumu par sagatavošanās periodu karam” (“Položenije o podgotoviteļnom k voine periodu”), kurš paredzēja diezgan plašu mobilizācijas pasākumu veikšanu, oficiāli neizsludinot mobilizāciju (nereti literatūrā tie saukti par pirmsmobilizācijas pasākumiem; formāli secība būtu šāda: pirmsmobilizācijas pasākumi – daļēja mobilizācija – vispārēja mobilizācija, taču praksē robeža starp pirmsmobilizāciju un daļējo mobilizāciju bija diezgan nosacīta). Šie pasākumi nebija ierobežoti tikai ar kara apgabaliem, kuri robežojās ar Austroungāriju, bet attiecās uz visu Eiropas Krieviju, tātad arī uz robežu ar Vāciju (mūsdienu literatūrā ir sastopami viedokļi, ka šie t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi bija praktiski tuvi slepenas mobilizācijas

sākumam; galējais viedoklis pat uzstāj uz to, ka Krievija bija sākusi slepenus pirmsmobilizācijas pasākumus jau pirms 24. jūlija valdības sēdes) – piemēram, cars personiski iestājās par Baltijas flotes iekļaušanu sarakstā.

Tiklīdz kabinets bija pieņēmis šos lēmumus, Krievijas armijas ģenerālštāba priekšnieks Nikolajs Januškevičs pavēlēja augstākajiem karaspēka komandieriem: “.. visas lietas īstenot enerģiski, nekautrējoties nepieciešamajos gadījumos pārkāpt periodu robežas, kuras noteiktas “Nolikumā par sagatavošanās periodu karam””. Tātad, ja nepieciešams jau sākt pašus mobilizācijas pasākumus, tos var sākt. Ar šiem soļiem Krievija veicināja radikālu krīzes eskalāciju. Nav brīnums, ka tad, kad Vācijas izlūkdienests nekavējoši konstatēja notiekošo (sk. turpmāk), Berlīnē sāka rasties priekšstats, ka Krievija ir slepeni sākusi mobilizāciju (Januškevičs neaprobežojās ar pasākumiem Vācijas un Austro-ungārijas tuvumā, bet 27. jūlijā deva slepenu rīkojumu tos sākt arī Kaukāzā pret Turciju, kura vispār neņēma nekādu daļību jūlija krīzē, taču karš pret kuru – kā jau rakstīts – Krievijā tika ne tikai plānots, bet arī gaidīts).

Pirmais motīvs, ar kuru Sazonovs un Krivošeins bija pamatojuši nepieciešamību spert minētos un bīstamos soļus, bija tradicionāls: neatstāt nelaimē “asins brāļus” slāvus. Krivošeins to vēl vairāk pastiprināja ar apgalvojumu, ka sabiedriskā doma nesapratīs valdību, ja tā nerīkosies stingri. Tiesa, presē bija sākusies kampaņa par labu tam, lai Serbija netiktu atstāta viena; pie Austroungārijas sūtniecības Pēterburgā notika diezgan lielas demonstrācijas, taču Sazonovs un Krivošeins lielā mērā – varbūt pat neapzināti – pārspilēja sabiedrības noskaņojuma lomu. Demonstrācijas pie Austroungārijas sūtniecības, tāpat kā vēl lielākas demonstrācijas pēc Krievijas iesaistīšanās karā, tomēr bija diezgan nenožīmīgas, ņemot vērā Krievijas iedzīvotāju skaitu, un tajās piedalījās galvenokārt pilsētu vidusšķira vai sīkpilsoņi (īpaši – studenti un ģimnāziju audzēkņi), kuru noskaņojums bija nepastāvīgs un kuri nevarēja apdraudēt dinastiju. Strādnieki, nemaz nerunājot par zemniekiem, bija tālu no urrāpatriotisma, nemaz nerunājot par to, ka viņi nesaprata notiekošā jēgu (britu pulkvedis A. Nokss (*Knox*), kurš ilgstoši kara laikā atradās krievu frontē, vēlāk rakstīs, ka kareivju vairākumam nebija nekāda priekšstats par to, kāpēc viņi karo).

Atbalsts “slāvu brāļiem” nebija ne vienīgais, ne galvenais cēlonis, kas lika Krievijai izšķirties par stingru nostāju un militāra rakstura soļiem. Vismaz divi citi faktori noteica tās lēmumus. Pirmais no tiem bija Krievijas priekšstats par tās interesēm Balkānos, kas savukārt bija cieši saistīts ar Krievijas ģeopolitisko un ekonomisko interesi par šau-

rumiem. Kā jau rakstīts, šaurumu sagrābšanas plāni tika atlikti, bet ne atcelti pavisam; toties ekonomiskās intereses par šaurumiem bija pilnīgi neatliekamas. Balkāni tika uzskatīti par šaurumu stratēģisku aizmuguri, un Serbijas sakāve izjauktu – Krievijai par sliktu – spēku izvietojumu tajos. Tāds bija Sazonova arguments, pastiprināts ar apgalvojumu, ka Krievijas piekāpšanās liktu to uzskatīt par dekadentisku, otrās šķiras lielvalsti, ar kuru turpmāk pavisam nerēķinātos (te atkal ir vērts atzīmēt jau pieminēto priekšstatu par karu, kurš pastāvēja lielvalstu galvaspilsētās: karš ir ļauns, taču sekas, kuras radītu atteikšanās no tā, ir ne mazāk, ja ne vairāk ļaunas). Turklāt Serbijas pastāvēšanai bija nozīme arī no eventuāliem kara ar Austroungāriju plāniem: serbi radītu tai otro fronti. Taču pat šie priekšstati par Krievijas interesēm Balkānos un to nepieļaujamo apdraudējumu Serbijas sakāves rezultātā plus minētā solidaritāte ar “brāļiem” vēl nebija viss.

Iespējams, galvenais faktors, kas noteica Krievijas rīcību, bija priekšstati, kurus skaidri izteica Sazonovs 24. jūlijā, ka aiz Austroungārijas stāv Vācija un ka ultimāts Belgradai ir sastādīts ar vācu ziņu un Vācija vēlas izmantot Austroungāriju, lai izprovocētu karu ar Krieviju. Grūti pateikti, vai jau 24. un 25. jūlijā Krievijas valdība rīkojās, balstoties priekšstatā, ka karš būs tik un tā, tāpēc labāk sākt mobilizācijas pasākumus ātrāk. Vismaz Krivošeina runa 25. jūlija sēdē par to varētu liecināt: karš var izcelties pat tad, ja Krievija izrādīs samiernieciskumu; līdz ar to labāk ir demonstrēt stingrību. Nav izslēgts, ka pats cars vēl uzskatīja, ka karu ir iespējams novērst ar spēka demonstrāciju. Ja tas tā bija, tad tā bija nelabojama kļūda. Varbūt pēc tam, kad Krievija bija nolēmusi atbalstīt Serbiju, Eiropas – ne tikai Balkānu – karš vispār bija nenovēršams.

Pašā pēdējā brīdī Krievijā sāka atskanēt aicinājumi izvairīties no kara; ar tiem nāca klajā kadetu laikraksts “Reč”. Paši kadeti bija kopumā atbalstījuši valdības ārpolitiku un kritizējuši to tikai par detaļām, ne būtību. Tagad tomēr vismaz dažus no viņiem sāka mākt drūmas priekšnojautas, ļoti līdzīgas tām, kuras jau bija skaidri izteicis Durnovo. Jūlijā viens no kadetu partijas Centrālās komitejas locekļiem F. I. Rodičevs privātā vēstulē rakstīja: “Ja Krievija tiks ierauta karā, tad 1905. g. šausmas nobālēs tā priekšā, kas būs ar Krieviju.” “Reč” sāka aicināt lokalizēt Austroungārijas–Serbijas konfliktu un iestājās par Krievijas neiesaistīšanos tajā; uz divām dienām laikraksta izdošana pat tika apturēta. Tas tomēr nebija visas kadetu partijas viedoklis, par Krievijas valdību nemaz nerunājot (jau pēc dažām dienām partijas līderis Pāvels Miļukovs paziņos: “Tikai kara rezultātā var tikt galīgi atrisināts mūsu gadsimtiem senais nacionālais uzdevums: brīva izeja pie jūras.” Ar to,

protams, bija domāta Konstantinopoles sagrābšana un brīva izeja uz Vidusjūru).

Kamēr Krievijā tika pieņemti svarīgie 24. un 25. jūlija lēmumi, Francijas prezidents un ministru prezidents atradās uz kuģa "France" ("Francija") atpakaļceļā uz mājām. Izbraukuši 23. jūlija vēlā vakarā, viņi atgriezīsies Francijā tikai 29. jūlijā, kad Austroungārija jau būs pieteikusi karu Serbijai, bet Krievija oficiāli izsludinājusi daļējo mobilizāciju. Radio sakari starp "Franciju" un Parīzi bija diezgan slikti, pie tam vācieši centās tos traucēt. Tas nenozīmē, ka Parīze – ja ne Puankarē un Viviani – bija pilnīgā neziņā par Krievijas lēmumiem. 25. jūlijā Francijas vēstnieks Pēterburgā Moriss Paleologs (*Paleologue*) nosūtīja uz Parīzi telegrammu, kurā informēja ne tikai par to, ka ir nolemts – principā – par labu mobilizācijai, bet arī to, ka slepeni pasākumi lēmuma īstenošanai sākas jau 25. jūlijā; to pašu ziņoja Francijas kara atašējs Krievijā. Lai arī Parīzē nebija valsts prezidenta un ministru prezidenta, Ārlietu ministrija darbojās, un nekādi rīkojumi Paleologam atrunāt Krieviju no pieņemtiem lēmumiem un īstenojamiem pasākumiem netika doti. Vēl vairāk, pati Francijas valdība jau 24. jūlija vakarā nolēma sākt to, ko varētu saukt par pirmsmobilizācijas pasākumiem.

25. jūlijā kara ministrs Ādolfs Mesimi (*Messimy*) spēra pirmos militārās gatavošanās soļus: tika nolemts slepeni atsaukt ģenerāļus, kuri bija atvaļinājumā, uz viņu dienesta vietu; tika atsaukti arī ģenerālštāba virsnieki; ar nākamo dienu – 26. jūliju – tika atcelti virsnieku un karavīru atvaļinājumi no karaspēka daļām, un tika dots rīkojums atsaukt no Marokas franču karaspēka lielāko daļu (tur bija 110 000 karavīru un tuvā nākotnē, septembra sākumā, vēsturiskās Marnas kaujas laikā viņi cīnīsies ļoti varonīgi); arī franču 19. armijas korpusa, kurš bija izvietots Alžīrijā, komandieriem tika dots rīkojums sākt paātrinātu rezervistu sagatavošanu nosūtīšanai uz Franciju.

26. jūlijā Francijā tika iedarbināti noteikumi par draudošām briesmām un faktiskie mobilizācijas pasākumi tika paplašināti. Savukārt armijas komandieris ģenerālis Žoržs Žofrs (*Joffre*), pārliecināts, ka karš nav novēršams, 27. jūlijā mudināja Krievijas ģenerālštābu jau izsludināt vispārējo mobilizāciju, lai būtu gatava iebrukt Vācijā – Austrumu Prūsijā (skaidrs, ka Žofram nevarēja būt nekādu šaubu, ka, karam sākoties, Vācija vispirms uzbruks Francijai, un Krievijai bija jāatslogo šis uzbrukums ar savu uzbrukumu Vācijai; Krievijas daļējā mobilizācija – tikai pret Austroungāriju – Francijai neko nedevisa). Savukārt Viviani no "Francijas" klāja 27. jūlijā nosūtīja telegrammu Paleologam uz Pēterburgu, kurā bija teikts, ka vispārējā miera labā Francija pilnībā atbalstīs Krieviju. Te laikam uzsvars bija liekams uz vispārējo mieru, kuru

Viviani patiešām vēlējās nosargāt, taču, kad nākamajā dienā, 28. jūlijā, Paleologs tikās ar Sazonovu, viņš uzsvēra Francijas pilnīgu gatavību izpildīt savas saistības pret Krieviju kā sabiedroto nepieciešamības gadījumā. Līdz ar to Krievija nebija saņēmusi no Francijas nekādus, pat ne vismazākos ieteikumus, nemaz nerunājot par brīdinājumiem nesteigties ar mobilizācijas pasākumiem.

Tātad 25.–26. jūlijā pirmos militārās sagatavošanās pasākumus bija sākušas trīs valstis – Krievija un Francija, kuras tobrīd nebija apdraudētas, un Serbija, kura pēc tam, kad bija izšķīrusies nepieņemt ultimātu visā pilnībā, pamatoti uzskatot, ka tas dos Vīnei ieganstu pasludināt karu, bija sākusi 25. jūlijā pat vispārējo mobilizāciju, kura, protams, bija pilnīgi defensiva un ne ar ko neapdraudēja Austroungāriju. Savukārt vismierīgākā joprojām bija Vācija.

Kā uz notiekošo reaģēja Londona? Lai arī ārlietu sekretārs sers Grejs tūlīt pēc atentāta Sarajevā apzinājās notikušā draudus mieram visā kontinentā, britu valdību tobrīd nodarbināja akūtas Īrijas lietas, un pirmo reizi par ārlietām kabinets apspriedās tikai 24. jūlijā, kad Grejs informēja par ultimātu Serbijai. Viņa piedāvājums krīzes risinājumam bija diezgan tipisks Londonai: sasaukt konferenci, kurā piedalītos četras krīzē mazāk iesaistītas lielvalstis – Lielbritānija, Francija, Itālija un Vācija, kuras varētu uzstāties kā starpnieki, ja izceltos konflikts ne tikai starp Serbiju un Austroungāriju, bet arī starp Krieviju un Austroungāriju. Iepriekšējā gadā Londonā jau bija notikusi starptautiska konference paša Greja vadībā, kurā tika apspriesti jautājumi, kas bija cēlušies pēc Balkānu kariem. Tagad tomēr stāvoklis bija radikāli mainījies un lielvalstu koncerts vairs nedarbojās; pašas lielvalstis nu bija konflikta dalībnieces. No četrām minētajām lielvalstīm par neitrālām varētu nosaukt tikai Lielbritāniju un Itāliju; Francija un Vācija tādas nebija. Līdzās konferences idejai otrs solis, kuru Lielbritānija spēra šajā pašā 24. jūlijā, bija lūgums, izteikts Vācijas sūtnim Londonā, iedarboties uz Vīni un pagarināt ultimāta izpildes termiņu.

Vēlāk, pēc kara izcelšanās, Grejs tika daudz un ilgi kritizēts par to, ka jūlijā nebija viennozīmīgi skaidri definējis britu nostāju, kura varbūt atturētu Vāciju no kara pieteikšanas Krievijai un Francijai. Vērtējot viņa nostāju, tomēr jāņem vērā vismaz divi aspekti: pirmkārt, sabiedriskā doma Anglijā un pat kabineta absolūtais vairākums bija pret iejaukšanos konfliktā; otrkārt, Grejs uzskatīja, ka skaidrs un spēcīgs signāls par labu Francijai un Krievijai, par kādu izteicās, piemēram, viņa vietnieks Nikolsons, var konfliktu nevis novērst, bet – otrādi, pat veicināt, iedvesmojot Krieviju uz radikālāku rīcību. Tā bija viņa neatrīsinaama dilemma: kā savaldīt Austroungāriju un Vāciju, vienlaikus

neiedrošinot Franciju un Krieviju. No tās cēlās neskaidri, pat pretrunīgi paziņojumi, tomēr Vācijas sūtnis Londonā Lihnovskis pēc jau minētās sarunas ar Greju 24. jūlijā secināja, ka gadījumā, ja Francija tiks iesaistīta karā, Anglija nevarēs palikt neieinteresēta.

Vai stingrāks brīdinājums Berlīnei iedarbotos uz to, grūti pateikt – vismaz Vācijas militārā vadība uzskatīja, ka britu nelielā sauszemes armija un līdz ar to – ekspedīcijas korpuss Francijā nav nozīmīgs spēks un nespēs novērst Francijas ātru sakāvi. Savukārt Vācijas politiskā vadība joprojām dzīvoja ilūzijā par to, ka Anglija neiejauksies karā un pat atļaus Vācijai vieglu uzvaru Eiropā: šo vācu priekšstatu var nosaukt pat par absurdu un neticamu. 27. jūlijā Grejs izvirzīja kabineta sēdē jautājumu par to, vai valdība atbalstīs Lielbritānijas iesaistīšanos konfliktā, ja Vācija uzbruks Francijai, taču kabineta vairākums atteicās pieņemt kādu lēmumu, bet četri ministri pat piedraudēja ar demisiju, ja lēmums tiktu pieņemts. Tas bija kārtējais apliecinājums noskaņojumam valdībā, kuru Grejs tobrīd vēl nevarēja mainīt.

Vācijas nostāja bija sekojoša. Jūlija sākumā, dodot bezierunu atbalstu Austroungārijai, tā jau bija veicinājusi krīzes attīstību; vēl vairāk – Vīne tika nepārtraukti mudināta cik iespējams ātri sākt militāru akciju pret Serbiju. Tiesa, Vācija uzskatīja, ka konflikts būs lokalizēts un Krievija tajā neiejauksies. Šādam priekšstatam nebija pamata. Tagad, saņēmusi Londonas piedāvājumu par konferenci, Berlīne uzreiz nolēma to neatbalstīt, taču nevarēja izvairīties no britu lūguma nodot piedāvājumu Vīnei. Piedāvājums gan tika nodots, taču vienlaikus ar ārlietu sekretāra Jagova aicinājumu to boikotēt (uz to Berhtolds nebija jāmudina: konferences ideja viņam bija pat nīstama, jo tā laupītu karu ar Serbiju, un viņš pat netēloja nekādu atbalstu tai). Vēl vairāk – Jagovs mudināja Vīni ne tikai noraidīt britu piedāvājumu, bet pat cik vien var ātri pieteikt Serbijai karu, lai pilnīgi izjauktu diplomātisko sarunu iespējas. Ārlietu sekretārs, kuram būtu jādara viss, lai dotu iespēju diplomātijai, rīkojās pilnīgi pretēji.

Vienlaikus jau no 27. jūlija kanclers Betmans-Holvēgs un ģenerālstāba priekšnieks Moltke, kurš bija atgriezies no atvaļinājuma, domāja, kā nostādīt Krieviju agresora gaismā un līdz ar to atvieglot Vācijas sabiedrības atbalstu eventuālam karam – tas viņus uztrauca pat vairāk nekā kara novēršana (pateicoties vācu izlūkdienestam, pirmās ziņas par to, ka Krievija ir sākusi t.s. pirmsmobilizācijas pasākumus, laikam bija sasniegušas Betmanu-Holvēgu jau 26. jūlija pēcpusdienā, bet noteikti – 27. jūlija rītā). Īpašu rūpju objekts bija lielā Sociāldemokrātu partija – SPD, vispār lielākā politiskā partija Eiropā un kopš 1912. gada vēlēšanām – lielākā partija reihstāgā. Visu jūliju tā bija uzsvērusi vēlmi

pēc miera un nosodījusi Vīni kā provokatoru; tās prese pat rakstīja par revolūciju kara gadījumā. Nekādu revolūciju likumam paklausīgā partija negatavoja un nebūtu spējīga īstenot, taču strādnieku šķiras atbalsts valdībai bija ļoti svarīgs. Tas būtu iespējams tad, ja cariskā Krievija, kuru SPD neieredzēja ideoloģisku apsvērumu dēļ, parādītu sevi kā agresoru; tad partija nacionālo draudu Vācijai apstākļos savu viedokli mainītu. Kā redzēsīm turpmāk, Krievija ar savu rīcību atvieglots Betmana-Holvēga uzdevumu.

KARŠ

Atgriezies 27. jūlija pēcpusdienā Potsdamā no sava tradicionālā brauciena ar jahtu, Vilhelms II tikai 28. jūlija rītā iepazinās ar Serbijas atbildi Austroungārijai; iepazinās un, par pārsteigumu citiem, secināja, ka Belgrada ir apmierinājusi Vīni vairāk, nekā varēja cerēt, un vairs nav nekādas vajadzības pēc kara. Ķeizara piedāvājums tagad bija šāds: Austroungārija tikai uz laiku okupē Belgradu, kuru serbi jau bija atstājuši, bet neiet dziļāk valstī, savukārt viņš pats uzņemas starpnieka lomu starp Austroungāriju un Serbiju. Viņš lika Jagovam steidzami informēt Vīni, ka jebkurš iegansts karam ir zudis.

Vēl vairāk pārsteidzoša par šo ķeizara ideju bija Jagova reakcija: viņš neizpildīja valdnieka rīkojumu un neinformēja par to Vīni, lai neizjauktu galveno, pie kā viņš bija strādājis pēdējās dienas, – pie Austroungārijas mudināšanas pieteikt Serbijai karu. Vīne bija plānojis pieteikt karu ne agrāk par 29. jūliju. Jagova mudinājumi darīt to ātrāk, lai novērstu konferenci vai tiešas sarunas starp Krieviju un Austroungāriju (jau minētā t.s. konflikta lokalizācijas politika, kuru īstenoja Berlīne, apzināti izslēdza diplomātiju kā krīzes risinājuma līdzekli) – tā bija otra Greja ideja, panāca savu. 27. jūlijā Vīne bija izlēmusi. Ja Jagovs būtu izpildījis Vilhelma rīkojumu, telegramma varētu vēl sasniegt Vīni 28. jūlijā dienas pirmajā pusē un varbūt mainīt vai vismaz atlikt lēmumu par kara pieteikšanu pieņemšanu. Telegramma netika nosūtīta. Karš tika pieteikts 28. jūlijā. Kad liktenīgais brīdis bija pienācis, ķeizars Francis Jozefs bija sācis vilcināties, un, lai to pārvarētu, Berhtolds melīgi apgalvoja, ka serbi ir apšaudījuši Austroungāriju. Ķeizars tika pārliecināts. Patiesībā nevis serbi apšaudīja Austroungāriju, bet no austriešu Zemunā cietokšņa, kas atradās tikai 10 kilometru attālumā no Belgradas, tika apšaudīta Serbijas galvaspilsēta; lādiņi skāra arī slimnīcu...

Kara pieteikums Serbijai ievadīja jūlija krīzi tās izšķirošajā fāzē. Pieteikusi karu Serbijai, Austroungārija tomēr nespēja nekādus soļus pret Krieviju: tika ievadīta tikai mobilizācija pret Serbiju, bet ne pret Krieviju. Savukārt Berlīnē 28. jūlijā notika sociāldemokrātu vadīta

pretkara demonstrācija un sadursmes ar policiju, un varēja likties, ka valsti gaida nopietnas iekšpolitiskas problēmas, taču tajā pašā dienā Betmans-Holvēgs tikās ar Vācijas sociāldemokrātu labējā spārna līderi Albertu Zīdekumu (*Südekum*) un panāca no viņa solījumu, ka SPD neiestāsies pret valdību, ja tā būs spiesta aizstāvēt Vāciju pret Krieviju “nacionālu draudu” gadījumā. Tagad ļoti daudz kas bija atkarīgs no Krievijas rīcības. 28. jūlijā, saņēmis ziņu par kara pieteikumu Serbijai, Sazonovs informēja vēstniekus Londonā, Parīzē, Vīnē un Berlīnē par to, ka nākamajā dienā – 29. jūlijā Krievija izsludinās daļējo mobilizāciju pret Austroungāriju, bet ne Vāciju, kuru izaicināt Krievija vēl nevēlējās. No Parīzes pienāca atbilde par Francijas valdības atbalstu Krievijas pasākumiem.

Pa to laiku, neizsludinājusi vēl daļējo mobilizāciju, Krievija aktīvi īstenoja militāros pasākumus, par kuriem jau bija izšķirusies pirms dažām dienām (t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi – par tiem runa bija iepriekš); vēl vairāk – jau 28. jūlijā Januškevičs informēja augstākos komandierus, ka, sākot ar 30. jūliju, Krievijā tiks izsludināta vispārējā mobilizācija. 28. jūlijā par vispārējo mobilizāciju vēl nebija lēmis pat cars, bet Januškevis jau to paredzēja. Bija skaidrs, ka Krievijas armijas vadība jau ne tikai bija pārliecināta par kara neizbēgamību, bet pati iestājās par soļiem, kas kara sākumu varēja vienīgi paātrināt. Tiesa, Sazonovs šajās dienās vēl runāja par to, ka diplomātisks konflikta atrisinājums nav izslēgts, taču faktiski tā bija tikai spēle (tāpat kā Vācija, arī Krievija vēlējās, lai atbildība par kara izcelšanos kristu uz pretinieku, uz Vāciju; viņš arī vēlējās izrādīt Londonai Krievijas šķietamo gatavību diplomātiskam risinājumam), ar kuru viņš centās iegūt laiku, nepieciešamu Krievijas mobilizācijas pasākumu labākai veikšanai. Informācija par tiem arvien vairāk sāka pienākt Berlīnē, kura 29. jūlijā spēra sekojošu soli: šajā dienā Vācijas vēstnieks Krievijā grāfs Frīdrihs Purtaless (*Pourtales*) nolasīja Sazonovam kanclera Betmana-Holvēga brīdinājumu – ja Krievija turpinās īstenot savus militāros pasākumus, Vācija būs spiesta sākt mobilizāciju, un pēc tam var sākties pat militāra darbība; Vācijā mobilizācija patiešām nozīmēja nekavējošu karu. Betmana-Holvēga nolūks laikam bija joprojām panākt Austroungārijas un Serbijas konflikta lokalizāciju, novēršot Krievijas iesaistīšanos tajā, taču rezultāts bija citāds: pirms pāris dienām Jagovs bija licis saprast Pēterburgai, ka Vācija nerikosies, ja Krievija mobilizēsies tikai pret Austroungāriju; tagad Purtaless (Betmans-Holvēgs) teica pilnīgi pretējo, taču neaizmirsīsim arī to, ka Krievijas t.s. pirmsmobilizācijas pasākumi bija vērsti arī pret Vāciju un ziņas par to bija sasniegušas Berlīni.

Saņēmis šo Vācijas brīdinājumu, Sazonovs vēl vairāk nostiprinājās pārliecībā, kura viņam – kā redzējām – bija jau 24.–25. jūlijā, ka krīzes īstais cēlonis ir Vācijas nostāja, ka tieši tā, nevis Austroungārija ir lielāko draudu Krievijai avots. Ja Vācija piedraud ar mobilizāciju, tad Krievijai jāatzīst šie īstie draudi un jāsāk vispārējā mobilizācija pret abām – Austroungāriju un Vāciju (skaidrs, ka Krievijas pašas lomu – t.s. pirmsmobilizāciju un faktiski slepenus mobilizācijas pasākumus – krīzes eskalācijā viņš neatzina). Pēc tikšanās ar Purtalesu Sazonovs nosūtīja telegrammu vēstniekam Izvoļskim uz Parīzi, kurā informēja par Vācijas brīdinājumu, kā arī par to, ka Krievijas valdība rēķinās ar kara nenovēršamību un ir nodomājusi pastiprināt militāro sagatavošanos; tas nevarēja nozīmēt neko citu kā vispārēju mobilizāciju, kas kontinentāla mēroga karu padarītu par praktiski neizbēgamu.

Šajā pašā dienā, 29. jūlijā, Sazonovs un Januškevičs iestājās par labu vispārējās mobilizācijas pasludināšanai, un cars patiešām pieņēma lēmumu par vispārējo mobilizāciju, taču vakarā, īsi pēc deviņiem, pieņāca telegramma no Vilhelma II, kurā tas apgalvoja, ka saprašanās starp Vīni un Beogradu joprojām ir iespējama un ka Vācijas valdība cenšas to panākt – ko patiesībā uz telegrammas nosūtīšanas brīdi nedz Betmans-Holvēgs, nedz Jagovs nemaz necentās darīt, un lūdza caru atturēties no militāriem pasākumiem. Cars, kurš nebija kareivīgs un kuru sāka pārņemt bailes par gaidāmo milzīgo slaktiņu, mainīja savu nostāju, un vispārējā mobilizācija tika aizstāta ar daļējo mobilizāciju – tikai pret Austroungāriju.

Naktī uz 30. jūliju Krievijas vēstnieks Parīzē uzmodināja ministru prezidentu Viviani un iepazīstināja viņu ar Sazonova telegrammu, kura – kā jau rakstijām – informēja ne tikai par Vācijas brīdinājumu Krievijai, bet arī par gaidāmajiem Krievijas militārajiem pasākumiem un par Sazonova priekšstatu, ka karš laikam ir nenovēršams. Četros no rīta tikās visa Francijas augstākā vadība – prezidents Puankarē, Viviani un kara ministrs Mesimi – un nolēma nosūtīt Krievijai ļoti uzmanīgi noformulētu telegrammu, kurā, apstiprinot Francijas pilnīgu uzticību Krievijai, tomēr izteica vēlamību, lai Krievijas militārie pasākumi nedotu Vācijai ieganstu daļējai vai vispārējai mobilizācijai. Kā gandrīz ikviens notikums jūlija krīzes laikā, arī šī Parīzes telegramma var tikt dažādi interpretēta, īpaši – pēc tā, cik stingrs savā nostājā bija Puankarē nesenās vizītes Pēterburgā laikā. Kas attiecas uz Viviani, tad viņu laikam patiešām uztrauca Krievijas militārie pasākumi; sarežģītāk ir ar Puankarē, kurš, iespējams, vairāk domāja par to, lai Anglija neapsūdzētu Parīzi par Krievijas nesavaldīšanu, un tāpēc bija piekritis nosūtīt Pēterburgai šo telegrammu. Tā vai citādi, bet Parīze nebija

Krieviju provocējusi uz militāriem pasākumiem, taču nebija arī mēģinājusi to savaldīt, ja neskaita šo ļoti laipno un vēlino telegrammu: ja Francija būtu vēlējusies Krieviju savaldīt, tad nevienam citam kā pašam Puankarē un ne vēlāk kā 30. jūlijā vai pat 29. jūlija vakarā, kad viņš bija atgriezies Parīzē, būtu bijis jānosūta telegramma tieši caram ar lūgumu nespert militārās sagatavošanās soļus. Uz to Puankarē nebija gatavs, bet – ne jau viņš viens: arī no Londonas uz Pēterburgu netika nosūtīts neviens skaidrs un viennozīmīgs lūgums nesākt mobilizāciju.

Savukārt, no Berlīnes viedokļa raugoties, 30. jūlijā aina bija šāda: pienāca informācija par Krievijas daļējo mobilizāciju, kā arī ziņas par militāriem pasākumiem – lai arī ne mobilizāciju, kuru īsteno Francija un Beļģija. Pati Vācija tobrīd vēl nebija sākusi gandrīz nekādus militārās sagatavošanās soļus; pirmos soļus 27. jūlijā bija spērusi pat Lielbritānija (brīdinājuma trauksme flotē un armijā). Ķeizars 30. jūlijā jau bija pārliecināts, ka ne tikai Vācijas ielenkšana ir kļuvusi par acīmredzamu faktu, bet ka Anglija, Krievija un Francija ir vienojušās savā starpā par Austrijas–Serbijas konflikta izmantošanu kā ieganstu karam pret Vāciju ar nolūku to pilnīgi iznīcināt. Šis spriedums bija tāls no realitātes, taču zīmīgi, ka gan Berlīnē, gan Pēterburgā nostiprinājās uzskati, ka pretējā puse izmanto Vīnes–Belgradas konfliktu tikai kā ieganstu liela kara uzsākšanai.

Cara lēmums aizvietot vispārējo mobilizāciju ar daļējo radīja vien neizturamu haosu Krievijas militārajos pasākumos – daļējas mobilizācijas plānu Krievijas ģenerālštābam nebija; mobilizācijas īstenošana tikai četros kara apgabalos izjauktu visu plānu; jau 30. jūlija rītā ģenerālštāba vadība sāka neatlaidīgi lūgt Sazonovu sazināties ar caru un panākt vispārējo mobilizāciju. Sazonovs nebija jāpārliecina: ja ģenerāļus visvairāk uztrauca mobilizācijas tehniskais raksturs, tad Sazonovs bija pārliecināts, ka karš nāks tik un tā un īstais vainīgais ir Vācija; tas ir atklāti jāatzīst un jāizsludina vispārējā mobilizācija. Cars, noguris un norūpējies, pieņēma Sazonovu Pēterhofā trijos dienā. Sazonovs – saskaņā ar viņa paša atmiņām – esot runājis 50 minūtes, izklāstot valdniekam visus argumentus par labu vispārējās mobilizācijas ieviešanai – sākot no tehniskas dabas līdz pārliecībai, ka pie visa vainīga ir Vācija un ka cerību uz miera saglabāšanu vairs nav. Galu galā viņš pat brīdināja caru: sabiedrības atbalsts karam ir liels, un, ja netiks izvilktis zobens Serbijas aizstāvēšanai, valdnieks riskē ar revolūciju un pat ar troņa zaudēšanu. Tas bija visbeztbildīgākais brīdinājums, ko Krievijas ministrs varēja izteikt. Cars esot nobālējis: padomājiet par atbildību, kuru jūs man iesakāt uzņemties. Galu galā Sazonova argumenti uzvarēja, un cars piekrita vispārējai mobilizācijai. Šo lēmumu viņš vairs nemainīja.

Tā bija pirmā vispārējā mobilizācija jūlija krīzes laikā un viens no visdramatiskākajiem lēmumiem tās gaitā (vai cars un Sazonovs uzskatīja, ka mobilizācija un karš ir lietas, kuras ir iespējams atdalīt, vismaz Krievijā – par to ir dažādi viedokļi; pat akadēmiskajā literatūrā – nerunājot par cara telegrammām ķeizaram Vilhelmam, ir pieļauta doma, ka Krievijas armija varēja palikt mobilizēta ilgāku laiku, nepārejot uzbrukumā; diez vai tā domāja Krievijas ģenerālštābā, un tā noteikti nedomāja Berlīnē). Saņēmusi informāciju par to, Berlīne pieprasīja mobilizācijas apturēšanu 12 stundu laikā; Pēterburga to neņēma vērā, un mobilizācija turpinājās. Ja Vācija nometa cimdu, tad Krievija to pacēla un apzināti devās pretim savam liktenim – tā dažreiz šos notikumus ir aprakstījuši autori ar rakstnieka dotībām. 1. augustā Vācija un Austroungārija sāka vispārējo mobilizāciju un Vācija pieteica karu Krievijai. Tas bija sākums karam visa kontinenta mērogā.

Reti kurš cits laiks Eiropas vēsturē ir pētīts un vērtēts ar lielāku uzmanību nekā dienas, kuras sākās ar 28. jūnija terora aktu Sarajevā: ne tikai diena pa dienai, bet pat stunda pa stundai, īpaši – jūlija pašās beigās, un joprojām pastāv un pat rodas no jauna dažādas versijas. Apsoļijusi jau mēneša sākumā atbalstu Austroungārijai, lai kas arī notiktu, Vācija bija gatava, ja Krievija atbalstīs Serbiju, nepiekāpties un karot, taču tam pašam bija gatava arī Krievija – karš bija pieņemamāks nekā diplomātiska sakāve, un, kopš tā ievadīja pirmsmobilizācijas pasākumus, Eiropas karš laikam nebija novēršams. Tomēr: vai Krievijas vispārējā mobilizācija bija Vācijas rīcības – kara pieteikuma – cēlonis vai tikai iegansts? Iespējams, ka Vācijas kara ministrs Ēriks Falkenhains (*Falkenhayn*), štāba priekšnieks Moltke un varbūt arī Betmans-Holvēgs patiešām 31. jūlijā vai varbūt pat kādu dienu agrāk jau gaidīja tikai Krievijas lēmumus, lai tie ļautu vainu par kara izcelšanos uzvelt Pēterburgai. Viņiem, iespējams, bija nepieciešams iegansts, un viņi uzstātu uz kara pieteikšanu Krievijai, pat ja tā pēdējā brīdī izteiktos par sarunām. Vismaz šādu versiju 60. gados izvirzīja vācu vēsturietis Fricis Fišers (*Fischer*; sk. turpmāk) un viņa sekotāji. Šobrīd tā joprojām ir sastopama, taču ne tuvu nav vairs tik populāra kā pirms 50 gadiem (Fišera pēdējā monogrāfija iznāca 1969. gadā). Vai ķeizars izsludinātu Vācijas mobilizāciju pirms Krievijas vispārējās mobilizācijas – tas ir ļoti apšaubāmi. Radikāls vārdos, viņš tāds nebija darbos pat tad, kad 1. augustā kļuva acīmredzams, ka Pēterburga nepiekāpsies Vācijas ultimātam. Viņš izsludināja Vācijas vispārējo mobilizāciju ļoti negribīgi un varbūt būtu tai pretojies, ja Krievija būtu izrādījusi gatavību piekāpties pēdējā brīdī, tomēr atstājot mums jautājumu, kurš arī ir apskatīts literatūrā: vai ķeizara griba joprojām bija likums, un

vai to obligāti ievērotu Betmans-Holvēgs, Moltke, Falkenhains, Jagovs? Vai ir iespējams, ka ķeizars tiktu pakļauts tik lielam spiedienam, ka viņam nekas neatliktu kā tam pakļauties? (1915. gada jūnijā, pēc tam, kad viņš jau bija atcelts no ģenerālštāba priekšnieka amata un pārcelts daudz mazāk nozīmīgā amatā, Moltke žēlojās savam draugam ģenerālim Kolmāram fon Golcam: ir briesmīgi būt sodītam ar bezdarbību karā, kuru es sagatavoju un izraisīju. Tāds bija viņa priekšstats par savu lomu 1914. gadā. Januškevičs un Sazonovs Krievijā – cik zināms – nav nākuši klajā ar līdzīgu atklāsmi, taču tā nebūtu bijusi nevietā.)

Krievija nebija vienīgā, kurai tika iesniegts Vācijas ultimāts; tas tika iesniegts 31. jūlijā arī Francijai, pieprasot no tās neitralitāti Vācijas–Krievijas konfliktā un ne tikai to – ja tā piekristu, kā neitralitātes ķīla būtu jānodod Vācijai savi galvenie pierobežas cietokšņi – Tula un Verdēna. Šāda prasība nebija savienojama ar Francijas suverenitāti. Valdība nebija šaubu, ka alianses ar Krieviju saistības ir jāizpilda, taču divas lietas bija tai ļoti nozīmīgas. Pirmā lieta bija valsts iekšpolitiskais stāvoklis. Pretkara noskaņojumi valstī bija stipri; sociālisti draudēja ar vispārējo streiku kara gadījumā; kaislības auga, un 31. augusta vakarā radikālais nacionālists Rauls Vilēns (*Villain*) nošāva izcilo sociālistu līderi Žanu Žoresu (*Jores*), kad viņš vakariņoja kafejnīcā “*Cafe du Croissant*” (cita starpā Žores bija iestājies pret Puankarē un Viviani vizīti autokrātiskajā Krievijā). Likās, ka valstī draud pilsoņu karš (jāatzīmē, ka Puankarē reakcija bija cienījama un gudra: viņš godināja Žoresa, sava politiskā pretinieka, piemiņu). Šādos apstākļos bija ļoti svarīgi, lai valdība nespertu nekādu soli, kurš kara pretiniekiem liktos agresīvs un karu izraisošs: iekšējās vienotības – tās, kura kļūs pazīstama kā “Svētā saskaņa” – “*Union Sacree*”, labā bija nepieciešams, lai Francija neizdarītu neko, kas dotu iegānstu Vācijas agresijai. Francijai visu tās pilsoņu acīs bija jābūt tikai un vienīgi neizprovocētas agresijas upurim, kuru aizstāvēt ir katra francūža pienākums. Kad armijas vadība jau 30. jūlijā, pēc tam vēlreiz 31. jūlijā izteicās par labu vispārējai mobilizācijai, valdība to noraidīja un pat deva rīkojumu atvilkt karaspēku desmit kilometrus no Vācijas robežas, lai novērstu jebkura incidenta vai Vācijas apsūdzību iespējas.

Otrais jautājums, kurš nodarbināja Franciju, bija Anglijas nostāja, kura līdz pēdējam brīdim bija izvairīga un neskaidra. 1. augustā Grejs sarunā ar Francijas sūtni Polu Kambonu (iepriekš minētā Žila Kambona brāli) paziņoja, ka Lielbritānija nav Francijas un Krievijas alianses dalībniece, pat nezina šīs alianses saturu un Francijai pašreizējā situācija jāpieņem patstāvīgi lēmumi, bez paļaušanās uz britu atbalstu, kuru Londona šobrīd nevar apsolīt. Kambons bija tuvu izmisumam. Londonas nostāja mainīsies jau nākamo divu dienu laikā, bet pagai-

dām Francijai bija viennozīmīgi skaidrs, ka tās rīcībai jābūt tādai, lai atbildība par agresiju gultos vienīgi uz Vāciju; tikai tad bija cerība uz britu palīdzību. Beidzot 1. augustā pieņēmusi lēmumu izsludināt vispārējo mobilizāciju, Francija tomēr nepieteica Vācijai karu pēc tam, kad Vācija to bija pieteikusi tās sabiedrotajai Krievijai. Berlīne nevilcīnājās atvieglot Francijas stāvokli: 3. augustā, izvirzot kā ieganstu melīgas apsūdzības par to, ka Francijas aviācija ir bombardējusi Nirnbergu un Karlsrū un Francijas lidotāji ir pārkāpuši neitralās Beļģijas gaisa telpu, Vācija pieteica karu Francijai. Kas ir agresors un kas ir agresijas upuris, tagad bija viennozīmīgi skaidrs: Francijas iedzīvotāji sagaidīja karu ar pilnīgu pārliecību, ka viņu lieta ir taisna, taču bez eiforijas. Savukārt Beļģijai tika iesniegts ultimāts, pieprasot izlaist caur to Vācijas karaspēku, kurš iebruktu Francijā.

Ja Vācija bija pieteikusi karu Krievijai un Francijai un iesniegusi ultimātu Beļģijai, tad tā bija Lielbritānija, kura pati pieteica karu Vācijai 4. augustā, kontinentālam karam piešķirot pasaules kara dimensiju. Kāpēc briti tā rīkojās, īpaši pēc tam, kad – kā jau rakstījām – vēl 29. jūlijā bija sagādājuši lielu uztraukumu Francijai, neapsolot tai palīdzību? Noskaņojuma maiņa britu kabinetā augusta pirmo dienu laikā bija strauja, un Lielbritānijas iesaistīšanos noteica trīs galvenie faktori. Pirmais bija priekšstats par to, ka Vācija ir, Greja vārdiem runājot, tik liels agresors kā Napoleons, kura mērķi ir dominēt kontinentā. Ja Lielbritānija neiesaistīsies karā un Francija tiks sakauta, britiem nebūs iespējams novērst to, ka visa Rietumeiropa nonāks vienas valsts Vācijas varā, un tas radīs milzīgus draudus Lielbritānijai. Draudī, kurus rada neiejaušanās konfliktā, ir lielāki par draudiem, kurus radīs iesaistīšanās tajā. Tātad te runa bija par britu drošības interesēm un par britu tradicionālo priekšstatu, ka nav pieļaujama vienas lielvalsts hegemonija kontinentā.

Otrs bija Beļģijas jautājums. Lielbritānija bija viena no lielvalstīm, kura 1839. gadā ar Londonas līgumu bija garantējusi nesen izveidotās jaunās valsts neitralitāti (tobrīd gan par potenciālu draudu avotu tika uzskatīta Francija). 1870. gadā, Francijas–Prūsijas kara laikā, abas karojošās puses ievēroja Beļģijas neitralitāti. Tomēr, sākot ar 20. gadsimta sākumā izstrādātajiem Vācijas kara plāniem, iebrukums Beļģijā bija neatņemama šo plānu sastāvdaļa, lai savukārt caur Beļģiju iebruktu Francijā. 2. augustā, septiņos vakarā, izvirzot melīgu ieganstu, ka Francijas karaspēks ir iegājis Beļģijas teritorijā un caur to gatavojas iebrukt Vācijā, Berlīne pieprasīja izlaist savu karaspēku caur Beļģiju. Atbilde bija jāiesniedz 12 stundu laikā. Pēc divām stundām, deviņos vakarā, Beļģijas karalis Alberts sasauca Valsts padomes sēdi, kuru viņš atklāja ar vārdiem: “Mūsu atbildei jābūt – nē, neatkarīgi no sekām.

Mūsu pienākums ir aizstāvēt mūsu teritoriālo integritāti.’ 4. augustā Beļģija vērsās pie 1839. gada līguma garantiem pēc palīdzības. Vācijas ultimāts Beļģijai padara lietu vienkāršāku, atzina britu premjerministrs Herberts Eskvits (*Asquith*). Viņš pats, Grejs un kareivīgais Čērčils (ne tik izteikti – arī Deivids Loids Džordžs) bija bijuši mazākumā kabinetā jautājumā par atbalstu Francijai, bet tagad Beļģijas jautājums pavērsa lietu morālajā aspektā: brutāla agresija pret mazu valsti, kuras neitralitāti Lielbritānija bija garantējusi. Beļģijas aizstāvēšana kļuva par britu goda lietu, un to nevarēja ignorēt nedz tie, kuri valdībā bija iestājušies par neiesaistīšanos konfliktā, nedz liberāļu – valdības partijas – skeptiskie deputāti parlamentā. Šajā jautājumā arī nebija atšķirības ar opozīcijā esošajiem konservatīvajiem, nemaz nerunājot par īru deputātiem, kuri juta līdzīgu sev tuvu mazai katoļu zemei. Taču ar morālu sašutumu vēl nebūtu gana. Arī Beļģijas neitralitātes pārkāpums tika aplūkots no Lielbritānijas drošības interešu viedokļa: Londona noteikti nepieteiktu karu Francijai, ja tā būtu to pārkāpusi. Tas, ka to bija izdarījusi Vācija, pie tam neaprobežojoties ar nelielu Beļģijas teritorijas dienvidaustrumu – Ardeni daļu, kas varbūt liktu britiem vēl padomāt, bet pieprasot karaspēka izlaišanu caur visu teritoriju, bija lietas būtība: Beļģijas piekraste bija vērstā tieši pret Londonu un Temzas grīvu; atkal bija pienācis laiks cīnīties pret to, pret ko briti bija cīnījušies arī agrāk: pret piekrastes teritoriju nonākšanu naidīgas lielvalsts rokās.

Taču bija arī trešais cēlonis, kurš lika liberāļu valdībai pieteikt karu Vācijai. Tas bija iekšpolitisks: valdības liktenis bija likts uz spēles. Ja tā izvēlētos palikt neitrāla karā, kabinets, visticamāk, sašķeltos un ne tikai Grejs, bet pat premjerministrs Eskvits to atstātu – par Čērčilu nemaz nerunājot, dodot iespēju izveidot jaunu, koalīcijas valdību ar konservatīvo piedalīšanos (Čērčils šajā jautājumā bija slepeni uzrunājis konservatīvo līderi Endrū Bonaru Lovu (*Bonar Law*) pat 31. jūlijā, lai arī nebija saņēmis atbildi). Konservatīvie jau krietnu laiku uzstāja, ka Vācijas draudi jāņem vērā daudz nopietnāk, nekā to darīja liberāļu valdības vairākums. 1912. gadā viens no konservatīvo vadītājiem – lords Arturs Belfūrs (*Balfour*) publicēja rakstu par Anglijas–Vācijas attiecībām, kurā atklāti apsūdzēja Berlīni agresīva kara gatavošanā ar nolūku atjaunot Svētās Romas impēriju kontinentā un iegūt jaunas kolonijas aizjūrā. 1914. gada 2. augustā Bonars Lovs, vairāku partijas vadošo darbinieku, ieskaitot Belfūru, mudināts, rakstiski uzrunāja Eskvitu, skaidri norādot, ka jebkura vilcināšanās atbalsta sniegšanā Francijai un Krievijai būs liktenīga Apvienotās Karalistes godam un drošībai (Nevils Čemberlens (*Chamberlain*), konservatīvais, nedaudz vēlāk atzina: bail pat iedomāties, ka mēs bijām tikai mata tiesu no mūžīga negoda). Nedaudz aiz-

plīvurotā veidā viņš tomēr lika saprast, ka konservatīvie ir gatavi veidot valdību, ja esošā nonāks krīzē un nespēs izšķirties par iesaistīšanos karā. Pieņemot lēmumu par kara pieteikšanu, liberāļu valdība nosargāja partijas vienotību un pati sevi, ministru karjeras un liberāļu principus. Valdības krīze un jaunas valdības veidošana būtu laikam atlikusi britu ekspedīcijas korpusa nosūtīšanu uz Franciju par vismaz nedēļu (pat liberāļu valdības palikšana pie varas nespēja nodrošināt pienācīgu kara spēka nosūtīšanas ātrumu, un tikai 3. septembrī kabinets nolēma nosūtīt pēdējo divīziju uz Franciju). Kādas tam būtu sekas, atliek vien minēt.

KAS VAINĪGS?

Jau sākot ar kara pirmajām dienām, tā galvenās dalībvalstis centās pierādīt, ka nav vainīgas kara izcelsmē. Francijas Ārlietu ministrija publicēja Dzeltēno grāmatu, kurā bija 159 dokumenti, daudzi no kuriem bija mainīti, saīsināti, rediģēti vai pat viltoti. Piemēram, tajā bija iekļauts izdomāts Paleologa 31. jūlija ziņojums, kurā apgalvots, ka Krievija ir sākusi vispārējo mobilizāciju kā atbildi uz Austroungārijas vispārējo mobilizāciju, lai arī patiesībā Krievijā vispārējā mobilizācija tika izsludināta 30. jūlijā, bet Austroungārijā – 31. jūlijā; par Vāciju savukārt tika apgalvots, ka tā sākusi īstenot slepenus mobilizācijas pasākumus jau 25. jūlijā, kas pilnīgi neatbilda īstenībai. Pati Krievija publicēja Oranžo grāmatu ar 79 dokumentiem, no kuriem daļa bija laboti vai pat pilnīgi falsificēti (piemēram, Krievijas sūtnis Viņē N. Šebeko bija nosūtījis telegrammu uz Pēterburgu 29. jūlijā, informējot savu valdību, ka ir gaidāma Austroungārijas vispārējā mobilizācija; Oranžajā grāmatā telegramma tika datēta ar vienu dienu iepriekš, 28. jūliju, un tajā tika apgalvots, ka pavēle par vispārējo mobilizāciju jau ir parakstīta; šāds viltojums bija nepieciešams, lai Krievijas izsludinātā mobilizācija izskatītos kā tāda, kuru ir izsaukusi Austroungārijas mobilizācija). Vācija publicēja trīsdesmit dokumentus, no kuriem puse bija viltoti. Britu Ārlietu ministrija 6. augustā iesniedza parlamentam Balto grāmatu (*White Paper*), kurā bija apkopoti dokumenti par laiku no 22. jūlija līdz 4. augustam; Ārlietu ministrija pati uzskatīja to par visgodīgāko no dažādo krāsu krājumiem, taču arī pret to tika izvirzīta kritika nevis par viltošanu, bet par dažu dokumentu saīsināšanu vai citu dokumentu izlaišanu. Daudzi dokumenti dažādās valstīs pazuda: piemēram, Francijas prezidenta Puankarē un ministru prezidenta Viviani ļoti svarīgās vizītes Pēterburgā 20.–23. jūlijā sarunu protokoli nekad netika atrasti ne Krievijā, ne Francijā. Daudzi dokumenti tika iznīcināti: piemēram, vācu vēsturnieks Imanuels Geiss (*Geiss*), kura redakcijā 1967. gadā tika publicēta dokumentu atlase par 1914. gada

jūlija krīzi un pasaules kara izcelšanos, konstatēja, ka ir pazuduši vai tikusi iznīcināti daudzi Vācijas valdības dokumenti, sākot ar 5. jūliju, kā arī ķeizara sarunu ar politiķiem un militārpersonām pieraksti.

Pats karš vēl nebija beidzies, kad diplomātisko dokumentu karš ieguva jaunu vērienu: sagrābuši varu Krievijā, lielinieki, vēloties diskreditēt gāzto cara un pagaidu valdību un tās sabiedrotos, kā arī "starptautisko imperiālismu" kopumā, sāka publicēt slepenos līgumus, kurus bija parakstījusi Krievija (*Sbornik sekretnykh dokumentov iz arhiva bivshego Ministerstva inostrannykh del*, Nr. 1–7, Petrograd, 1917–1918). Dienas gaismu ieraudzīja arī vissvarīgākais kara laika slepenais līgums, noslēgts Antantes dalībvalstu vidū: 1915. gada vienošanās par Konstantinopoles un šaurumu nodošanu Krievijas rokās uzvaras gadījumā. Divdesmitajos – trīsdesmitajos gados dokumentu publikācijas Krievijā (PSRS) turpinājās (lai arī netika izpildīts uzdevums publicēt dokumentus par visu laika posmu no 1878. līdz 1917. gadam), taču nekur tās neieguva tik plašu un sistemātisku vērienu kā Vācijā.

Jau 1918. gada novembrī, burtiski pirmajās dienās pēc Novembra revolūcijas, jaunā Vācijas valdība, kurā sākotnēji bija ne tikai sociāldemokrāti (SPD), bet arī neatkarīgie sociāldemokrāti (USPD), nolēma sagatavot dokumentu publikāciju, kuras nolūks būtu pierādīt, ka tā ir pilnībā norobežojusies no impērijas pagātnes un vainas. Uzdevums tika uzticēts ievērojamajam marksisma teorētiķim Kārlim Kautskim, kurš jau 1915. gadā bija izteicis asu publisku kritiku ne tikai par ķeizara Vācijas politiku, bet arī par viņa paša partijas – SPD – atbalstu kara mērķiem; 1917. gadā viņš bija pat partiju atstājis un piedalījies jaunas, daudz kreisākas partijas – Neatkarīgo sociāldemokrātu – nodibināšanā. Tagad, 1918. gada novembrī, viņš bija valsts sekretāra vietnieks Ārlietu ministrijā; nevienam nebija nekādu šaubu par to, ka Kautskis, lai kādu dokumentu viņš atrastu, to neslēps un nemēģinās attaisnot ķeizara Vāciju. Kaut gan šajā amatā viņš darbojās tikai kādu mēnesi, arī pēc neatkarīgo aiziešanas no valdības vairākuma sociāldemokrāti – konkrēti kanclers Frīdrihs Eberts (*Ebert*) lūdza viņu turpināt darbu, ko Kautskis kopā ar pavisam nelielu līdzstrādnieku grupu darija ar lielu apzinīgumu un nolūku parādīt "mūsu pilnīgu attiecību saraušanu ar veco režīmu". Viņš veica ievērojamu avotpētniecisku darbu Ārlietu ministrijas arhīvā, iepazīstoties ar 900 dokumentiem. Darbs kopumā tika pabeigts 1919. gada 26. martā, un Kautskis gaidīja, ka tas nekavējoties tiks nodots publicēšanai un iesniegts Parīzes Miera konferencei kā pierādījums, ka jaunā Vācija ir sarāvusi sakarus ar veco un pelna līdzcietīgu attieksmi. Nekas tamlīdzīgs tomēr nenotika. Vācijas valdība darbu nedz iespieda, nedz tulkoja, nedz iesniedza Antantei. Kāpēc?

Sāksim ar to, ka Kautskis atzina: marksisma izpratnē galu galā visu nosaka ekonomiski apstākļi; personībām un institūcijām nav liela nozīme. Ja viņš pieturētos pie šīs pieejas, viņa darbam nebūtu nekādas jēgas: pie kara būtu vainīgs bezpersonisks kapitālisms. No tā Kautskis atteicās, taču, protams, neatteicās no apgalvojuma, ka vācu militarisms bija visspēcīgākais un arogantākais pasaulē un ka vācu kapitālisms militarisma iespaidā zaudēja visus saprātīgos aprēķinus. Taču, nosodot militarismu un kapitālismu, tas netika attiecināts uz vācu tautu: tā nebija vainīga pie kara, un, ja tās vaina bija, tad ne lielāka kā citām tautām, proti, vaina bija tās intereses trūkumā par valsts vadītāju īstenoto ārpolitiku. Jau no šī vien ir redzams, cik smagus uzdevumus risināja – un nevarēja nerisināt – Kautskis, kura darba galamērķis, neskatoties uz visu viņa personisko godīgumu, bija un palika politisks, ar nolūku pārliecināt darba galvenos potenciālos lasītājus Parīzes konferencē, ka “jauno” Vāciju un vācu tautu nevar sodīt par galvenā noziedznieka veiktajiem noziegumiem. Un šis noziedznieks saskaņā ar Kautski un pretēji visām marksisma dogmām bija konkrēta persona – gāztais ķeizars Vilhelms II, kurš dzīvoja trimdā Holandē. Viņš un neliela grupa viņam tuvāko noziedznieku bija apzināti 1914. gada jūlijā sazvērējušies pret mieru (piemēram, par apspriedi Potsdamā 5.–6. jūlijā, kurā tika dota atbilde uz grāfa Hojosa atvesto lūgumu, Kautskis rakstīja kā par “sazvērestību, vismaz pret Serbiju un Krieviju, ja ne pret pasaules mieru”; teroristu nogalinātais Francis Ferdinands savukārt, protams, bijis kara kurinātājs: Mačeko memorands, kuru Konopištē bija apsprieduši Francis Ferdinands un Vilhelms II, esot bijis domāts preventīva kara pret Krieviju gatavošanai). Lai arī galvenais vaininieks par karu Kautska skatījumā bija gāztais ķeizars, tomēr neviens lasītājs, lai cik draudzīgs “jaunai” Vācijai un vācu tautai viņš būtu, nevarēja atbrīvoties no priekšstata, ka par karu tomēr visvairāk atbildīga ir tieši Vācija un Austroungārija – tās vadītājiem Kautskis veltīja visnievājokākās piezīmes (ne vienmēr nepamatotas, piemēram, “nekompetenti lielbnieki” – par Austroungārijas militāristiem to varēja teikt pilnīgi pamatoti). Tieši tas bija cēlonis, kurš lika Vācijas valdībai vispirms vilcināt, bet pēc tam pilnīgi atteikties no Kautska vadībā radītā darba publikācijas, un Kautskim nekas cits neatlika, kā 1919. gada 1. novembrī uzrakstīt par to niknu piebildi un nodot darbu publicēšanai izdevējiem Londonā, kur tas arī ieraudzīja dienas gaismu 1920. gadā ar izcili zīmīgu nosaukumu “Vilhelma Hoencollerna vaina”.

Neizdodot Kautska grāmatu, Vācijas valdība tās vietā iesniedza Parīzes konferencei 1919. gada jūnijā Balto grāmatu, kurai vajadzēja pierādīt republikāniskās Vācijas sakaru saraušanu ar ķeizarisko pagātnei.

Tā neatstāja nekādu ietekmi uz konferences lēmumiem, tāpat kā uz to nebūtu atstājusi Kautska darba izdošana. Savukārt Francijā Senāta ārlietu komisija Pola Dumē (*Doumer*) vadībā veica savu steidzīgu izmeklēšanu par kara cēloņiem un pat paspēja sagatavot pārskatu, kura galvenais autors bija ievērojams vēsturnieks Sorbonnas profesors Emīls Buržuā (*Bourgeois*). Arī tam nebija lielas nozīmes: sabiedrotie jau bija izlēmuši, ka Vācijai ir jāmaksā reparācijas par sabiedrotajiem un asociētajai valstij (ASV) nodarītajiem zaudējumiem. Tieši reparāciju dēļ Versaļas līgumā parādījās 231. pants, kurš ātri ieguva “kara vainas” panta nosaukumu, lai arī burtiski tas tāds nebija: tajā nebija teikts, ka Vācija un tās sabiedrotie ir vainīgi kara izraisīšanā, bet bija atzīts, ka Vācija un tās sabiedrotie ir atbildīgi par zaudējumiem, kurus bija radījusi Vācijas un tās sabiedroto agresija (tālāk sekoja pants tieši par reparācijām). Tas, ka 231. pants pamatoja milzīgās reparāciju prasības, bija galvenais cēlonis, kas sākotnēji izraisīja tā pilnīgu noraidījumu Vācijā, bet vēlāk jau “kara vainas” jautājums kļuva daudz plašāks, ietverot sevi tieši galveno jautājumu: kurš ir atbildīgs par kara izcelšanos, un vai par to var apvainot tikai Vāciju un Austroungāriju. Tā bija gan historiogrāfiska, gan politiska diskusija, kuru vēl vairāk aktualizēja tas, ka ļoti ātri pēc kara beigām parādījās jautājums: vai kara rezultāti ir tādi, kuriem bija vērts upurēt 10 miljonus bojāgājušo?

Vissistemātiskākā pieeja dokumentu publikācijai bija tieši Vācijā, kur 1921. gadā tika nodibināta formāli privāta, bet faktiski Ārlietu ministrijas – kurā pašā bija pat speciāls referents “kara vainas jautājumā” – kontrolēta un finansēta organizācija – Centrāle kara cēloņa pētīšanai (*Zentralstelle für Erforschung der Kriegsursachen*; reizēm tiek saukta arī par Centrāli kara vainas jautājuma – *der Kriegsschuldfrage* – pētīšanai), kurai bija arī savs žurnāls – *Die Kriegsschuldfrage* (Kara vainas jautājums). Lai arī tajā darbojās profesionāli un pazīstami vēsturnieki, viņi tomēr savu darbību uzskatīja ne tik daudz par akadēmisku, kā par patriotisku pienākumu. Apbrīnojami ātri – tikai četrus gadus (no 1922. līdz 1926. gadam) laikā viņi sagatavoja milzīgu izdevumu, 40 sējumus 54 grāmatās (*Die grosse Politik der europäischen Kabinette*), kurš atspoguļoja laiku no 1871. gada – pagaidu miera starp Prūsiju un Franciju – līdz 1914. gada vasarai. Darbam bija ļoti lieli panākumi un ne tikai tāpēc, ka tas atbilda vācu sabiedrības gaidām, bet arī tā kvalitātes dēļ; dokumentu sējumi bija arī aizraujoša lasāmviela (to atdzīvināja gan fragmenti no Bismarka teiktā, gan ķeizara Vilhelma II ekscentriskie komentāri uz dokumentu malām) – kā izteicās asprātīgais angļu vēsturnieks Alans Dž. P. Teilors (*Taylor*), tā bija lasāmviela, kuru var rekomendēt nespeciālistam lasīšanai gultā. Bet pēc Otrā pasaules

kara Teilors arī atzina, ka populārā publikācija pat atvieglāja Hitleram Versaļas sistēmas iznīcināšanu.

No Vācijas vairs nevarēja atpalikt arī Lielbritānija, un lēmumu par dokumentu krājumu sagatavošanu 1924. gadā pieņēma Ramzejs Makdonalds, pirmais britu premjers – leiborists, savas pirmās valdības īsā mūža laikā; kara laikā viņš bija bijis pacifists (bet pabeidza karu, pirmais izvirzot prasību – “pakārt ķeizaru”), taču tagad kā valdības vadītājs vēlējās redzēt nopietnu, “valstiskāku” izdevumu, kurš aizvietotu, viņa vārdiem runājot, pamfletu blēņas, kuras ir iesmērētas lasītājiem (lēmumu par dokumentu krājuma sagatavošanu publiskoja jau konservatīvo valdības ārlietu sekretārs Ostins Čemberlens 1924. gada 28. novembrī). *British Documents on the Origins of the War* salīdzinājumā ar vācu izdevumu aptvēra īsāku laiku – no 1898. līdz 1914. gadam – un sāka iznākt 1926. gadā, kad vācieši savu darbu jau bija pabeiguši. Darbs tika pabeigts tikai 1938. gadā, tam bija 11 sējumi (13 grāmatās), un kopumā tas tika vērtēts kā akadēmisks. Ne tikai dokumentu krājumi tika izdoti, tika pārvērtēta arī Anglijas rīcība 1914. gada jūlija krīzes laikā un izdarīti vairāki secinājumi; piemēram, viens no tiem tika likts lietā 1939. gada augusta beigās, Otrā pasaules kara pašā priekšvakarā. Kā jau rakstīts, daudz kritikas tika veltīts Grejam un valdībai kopumā par to, ka tā neesot pietiekami skaidri un savlaicīgi likusi Vācijai saprast, ka briti karos Francijas un Beļģijas dēļ; tas savukārt it kā veicinājis vācu ilūzijas, ka briti nekaros un ka var droši uzbrukt abām minētajām valstīm. Tagad, 1939. gada augusta beigās, Lielbritānija beidzot noslēdza militāri politisku aliansi ar Poliju un ar to viennozīmīgi skaidri lika Berlīnei saprast, ka Polija netiks nodota un ka vācu uzbrukums Polijai nozīmēs karu ar Lielbritāniju (cits jautājums – vai tas varēja atturēt Hitleru).

Francija sāka dokumentu publikāciju visvēlāk – pirmais sējums *Documents diplomatiques français* tika publicēts 1929. gadā; bija iecerēti 50 sējumi, sākot ar to pašu, ko vācu izdevums, gadu – 1871. gadu. Darbs turpinājās visilgāk – līdz 1959. gadam, iznāca 41 sējums, un tie visumā saglabāja jau projekta sākumā pasludināto – cik iespējams objektīvi, bezkaislīgi, “nedz izskaidrot, nedz komentēt dokumentus”. Tad, kad Francija tikai sāka publikācijas, mazā Austrijas republika jau bija pabeigusi savu 9 sējumu publicēšanu, tiesa, tie aptvēra tikai 6 gadus – *Oesterreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914*. Šim darbam bija izteikta tieksme attaisnot bijušās impērijas politiku. Tātad – dokumentu krājumi auga un auga, taču lasītājs vēlējās īsāku un saprotamāku atbildi ne tikai uz jautājumu – kas vainīgs, bet arī – kāpēc tas notika.

1933. gadā franču vēsturnieks profesors Žils Īzaks (*Isaac*) secināja, ka atbildība par kara izraisīšanu jāuzņemas visām lielvalstīm, tomēr šī atbildība nav pilnīgi vienlīdzīga. Viņš īpaši uzsvēra Krievijas 1914. gada 30. jūlija lēmuma par vispārējās mobilizācijas uzsākšanu lomu kara izcelsmē: karš, viņaprāt, laikam būtu izcēlies tik un tā, tomēr tieši Krievijas lēmums to padarīja par neizbēgamu. Laikā, kad Īzaks to rakstīja, Francijai kaimiņos Itālijā Luidži Albertīni (*Albertini*, 1871–1941) veica milzīgu darbu. Pēc profesijas žurnālists un līdz 1925. gadam liela laikraksta redaktors, viņš bija apsveicis Itālijas iesaistīšanos karā 1915. gadā un sākotnēji bija arī fašisma atbalstītājs; 1922. gadā viņš pat tika deleģēts uz Vašingtonas konferenci par jūras spēku samazināšanu, kur viņš iepazinās ar vienu no Francijas delegātiem – 1914. gada krīzes laika premjerministru Viviani; tā bija viena no paziņām, kura palīdzēs viņa mūža darba veikšanā. Ar laiku novērsies no fašisma, viņš tika atlaists no darba. Aizgājis no sabiedriskās dzīves, Albertīni pilnībā pievērsās pasaules kara cēloņu izpētei, sadarbojoties ar Milānas profesoru Lučāno Magrīni (*Magrini*). Vēl dzīvi bija daudzi 1914. gada notikumu dalībnieki, un Albertīni un Magrīni tiešās intervijās vai sarakstē iztaujāja katru, kurš bija pieejams; tika intervēti Berhtolds, Cimmermanis, Paleologs, Viviani un daudzi citi. Lai arī Albertīni bija ļoti kritisks Vācijas un Austroungārijas politikas vērtējumā un uzskatīja, ka tieši Vācijas mobilizācijas plāni, kas paredzēja tūlītēju kara sākšanos pēc mobilizācijas pasludināšanas, ir ļoti atbildīgi par kara izcelšanos, viņa trīsējumu darbs, kurš iznāca jau pēc Albertīni nāves (*Le origini della guerra del 1914*. Milan: Fratelli Bocca, 1942–1943, trīs sējumi; angļiski tulkots un iznāca Oksfordas Universitātes izdevumā piecdesmitajos gados), tomēr parādīja, ka ceļš uz karu bija ārkārtīgi sarežģīts un atbildība par to galu galā ir jādala starp visiem galvenajiem spēlētājiem. Piemēram, viņš uzsvēra: “Eiropas karš izcēlās tieši no Krievijas mobilizācijas.” Albertīni bija nepārspējams visu 1914. gada liktenīgo lēmumu pieņemšanas autoru motivācijas un rīcības izskaidrojumā. Personību izšķirošā loma parādījās pilnā spēkā.

Tad nāca Otrais pasaules karš un patiešām neapšaubāmā nacistiskās Vācijas – lai arī ne vienīgās – loma tā izraisīšanā, un šī kara iespaidā vērtējumi par Pirmo arī lielā mērā atgriezās pie Versaļas līguma nostājas: 1954. gadā savā lielajā darbā ar zīmīgu nosaukumu “Cīņa par kundzību Eiropā, 1848–1918” jau minētais Teilors par kara galveno cēloni nosauca tieši Vācijas tieksmi pēc hegemonijas kontinentā, un lai arī populistiski – kreiss (bet jaunībā pat īslaicīgi komunist), viņš nebija marksists un nejuta nekādus ierobežojumus, kurus bija izjutis Kautskis, vērtējot ne tikai Vācijas valdību, bet pat visus vāciešus kā

nāciju. Viņi bija atbildīgi par karu kā tauta, viņu garīgā pasaule: viņi esot psiholoģiski gatavojuši sevi karam. Klāt tam nāca arī Teilora gatavība nosaukt konkrētos noziedzniekus; viņam galvenie no tiem bija trīs: Austroungārijas ārlietu ministrs Berhtolds, Vācijas kanclers Betmans-Holvēgs (pat ne svārstīgais ķeizars) un nu jau, 1914. gadā, astoņus gadus kā mirušais Vācijas ģenerālštāba priekšnieks A. fon Šlifens, kurš no kapa ierāva Vāciju pasaules karā, jo bija izstrādājis iebrukuma Beļģijā plānus, kuru īstenošanai bija milzīga loma Lielbritānijas kara pieteikumā Vācijai (faktiski uz 1914. gadu tos tomēr jau varēja saukt, pēc dažādiem labojumiem, par Moltkes, juniora, plāniem). Lai arī šajā sarakstā, protams, nebija ne Sazonova, ne Januškeviča vai kāda cita Antantes valstsvīra, tomēr patiešām nav noliedzama gan Berhtolda, gan Betmana-Holvēga loma 1914. gada jūlija krīzes gaitā.

Savukārt 1963. gadā nāca klajā Teilora ilustrētā Pirmā pasaules kara vēsture (*The First World War. An Illustrated History*), kura kļuva par vispopulārāko – un arī diezgan ietekmīgu – viensējuma kara vēsturi – pirmo 25 gadu laikā tā piedzīvoja milzīgu metienu – 250 000 kopijas; tajā Teilors uzsvēra nejausību lomu – lieliem notikumiem var būt mazi cēloņi – un to, ka karš tika burtiski uzspiests politiķiem ar nenovēršamo notikumu gaitu (aptuveni to pašu bija jau atzinis Loids Džordžs, britu kabineta loceklis 1914. gadā un vēlākais premjermīnistrs, kurš 1936. gadā savās atmiņās bija lietojis vārdus, kuri kļūs populāri, taču nebūt ne tuvi patiesībai: visas lielvalstis esot ieslidējušas karā – *slithered into the War*), bet pats karš tika attēlots kā politiķu bezatbildīgu lēmumu (ar sev raksturīgo stilistisko eleganci, kura nereti pārspēja analīzi, viņš, piemēram, rakstīja: Čērčils vai kāds cits politiķis palūkojās uz karti, norādīja uz kādu vietu ar cigaretes galu un teica: “Iesim tur” – un tur sākas uzbrukums) un kļūdu virkne, kuras rezultāts bija bezjēdzīgs slaktiņš.

Tomēr, kamēr Teilors žilbināja ar savu tehnisko meistarību, Vācijā nāca klajā darbs, kurš izraisīja vienu no lielākajām debatēm par kara izcelšanās cēloņiem daudzu gadu garumā un kurš bija balstīts uz jaunu avotu atklāšanu. Hamburgas vēsturnieks Fricis Fišers bija sācis ar speciāliem semināriem studentiem 1955.–1956. gadā par Pirmā pasaules kara vēsturi, tad laikā no 1957. līdz 1960. gadam veicis nopietnas arhīvu studijas, ieskaitot arī Vācijas Demokrātiskās Republikas krātuvēs. Rezultātā 1961. gadā nāca klajā darbs ar ļoti zīmīgu nosaukumu “Tiesme pēc lielvalsts: ķeizariskās Vācijas kara mērķu politika, 1914–1918” (*Griff nach der Weltmacht: die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland, 1914–1918*. Düsseldorf: Droste). Fišera skatījumā karš nebija nedz nejaušs, nedz, kā viņš rakstīja, “traģiska nolemtība” vai “nenovēršams

liktenis”, bet apzinātas politikas rezultāts. Lai arī 1914. gada jūlija krīzē, viņaprāt, neviena lielvalsts nebija brīva no lielākas vai mazākas atbildības par kara izcelšanos, tomēr vislielāko atbildību par kara izcelšanos viņš uzlika Vācijas vadītājiem, turklāt to lēmumu dziļākie cēloņi bija seni. Sākot ar 1890. gadu, Vācija esot tiekusies pēc “pasaules politikas”, faktiski – pēc dominēšanas pasaulē, un, kā Fišers rakstīja savos citos darbos, jau 1912. gada decembrī (t.s. Kara padome 8. decembrī ķeizara vadībā) esot izlēmusi sākt gatavoties karam, kuru tā apzināti izraisīja 1914. gadā, pie tam – ne tikai tiecoties pēc hegemonijas kontinentā, bet arī ar nolūku vājināt iekšpolitisko opozīciju valdībai. Šobrīd, kara izcelšanās simto gadadienu atzīmējot, redzams, ka Fišera secinājumu lielākā daļa nav izturējusi laika pārbaudi, bet Albertīni gūst arvien lielāku atzinību: visu konfliktā iesaistīto valstu valdnieku, politiķu, diplomātu, ģenerāļu rīcība, viņu priekšstati, aizspriedumi, liktenīgās kļūdas 1914. gada jūlijā tiek no jauna celtas gaismā.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Luigi Albertini (1952–1957). *The Origins of The War of 1914*. Translated and edited by Isabella M. Massey. Vol. 1–3. London: Oxford University Press.
- Jean-Claude Allain, Pierre Guillen, Georges-Henri Soutou, Laurant Theis, Maurice Vaisse (2007). *Histoire de la diplomatie française II. De 1815 a nos jours*. Paris: Perrin.
- Philip Blom (2009). *The Vertigo Years. Changes and Culture in the West, 1990–1914*. London: Phoenix.
- Evgenii D. Chermenskii (1976). *IV Gosudarstvennaia дума i sverzhenie tsarizma v Rossii*. Moskva: Misl'.
- Christopher Clark (2006). *Iron Kingdom. The Rise and Downfall of Prussia, 1600–1947*. Harvard University Press.
- Christopher Clark (2012). *The Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*. New York: Harper Collins Publishers.
- Natal'ia G. Dumova (1988). *Kadetskaia partiia v period pervoi mirovoi voiny i Fevral'skoi revoliutsii*. Moskva: Nauka.
- V. A. Emets (1977). *Ocherki vneshnei politiki Rossii. 1914–1917*. Moskva: Nauka.
- R. I. W. Evans (2014). The Greatest Catastrophe the World has Seen. *The New York Review of Books*, February.
- Niall Ferguson (1999). *The Pity of War. Explaining World War I*. New York: Basic Books.
- Orlando Figes (1996). *A People's Tragedy. The Russian Revolution. 1891–1924*. London: Jonathan Cape.
- Fritz Fischer (1967). *Germany's Aims in the First World War*. New York: W. W. Norton Company.
- David Fromkin (2004). *Europe's Last Summer. Who Started the Great War in 1914?* New York: Random House, Inc.
- Martin Gilbert (1997). *A History of Twentieth Century*. Vol. I: 1900–1933. London: Harper Collins Publishers.

- Istoriia Pervoi mirovoi voiny. 1914–1918* (1975). Tom 1. Moskva: Nauka.
- Istoriia Rossii, XX vek. 1894–1939* (2009). Moskva: Astrelʹ.
- Istoriia vneshnei politiki Rossii. Konets XIX – nachalo XX veka* (1999). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia.
- Zhiulʹ Kambon (1946). *Diplomat*. Moskva: Gospolitizdat. (1926. g. grāmatas “Le diplomate” tulkojums.)
- Karl Kautsky (1920). *The Guilt of William Hohenzollern*. London: Skeffington and Sons.
- George F. Kennan (1984). *The Fatefull Alliance. France, Russia, and the Coming of the First World War*. New York: Pantheon Books.
- Dzhon Kigan (2004). *Pervaia mirovaia voina*. Moskva: AST.
- Henry Kissinger (1994). *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.
- Dominic Lieven (1989). *Russia’s Rulers under the Old Regime*. New Haven and London: Yale Univesity Press.
- Sean McMeekin (2011). *The Russian Origins of the First World War*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- David Stevenson (2004). *Cataclysm. The First World War as Political Tragedy*. New York: Basic Books.
- Hew Strachan (2001). *The First World War*. Vol. I: To Arms. Oxford University Press.
- Hew Strachan (2006). *The First World War. A New Illustrated History*. London: Pocket Books.
- Alan J. P. Taylor (1966). *The First World War. An Illustrated History*. Penguin Books. (Pirmais izdevums – Hamish Hamilton, 1963.)
- Alan J. P. Taylor (1971). *The Struggle for Mastery in Europe. 1848–1918*. London; New York: Oxford University Press. (Pirmais izdevums – 1954.)
- Alan J. P. Taylor (1990). *The Habsburg Monarchy. 1809–1918*. Penguin Books. (Pirmais izdevums – Hamish Hamilton, 1948.)
- Barbara W. Tuchman (1994). *The Guns of August*. New York: Ballantine Books. (Pirmais izdevums – 1962.)
- Jay Winter (ed.) (2014). *The Cambridge History of the First World War*. Vol. I: Global War. Cambridge: Cambridge University Press.

THE OPENING ESSAY

THE OUTBREAK OF WORLD WAR I. 1914.

Aivars Stranga

Prof., Dr. habil. hist., member of the Latvian Academy of Sciences.

Research focus: the history of Latvia in the first half of the 20th century. Lectures also on the history of European diplomacy at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

E-mail: aivars.stranga@lu.lv

Key words: Panslavism, assassination attempt, ultimatum, mobilization, declaration of war, war guilt.

Hardly anyone would deny that World War I was a cataclysm that left unspeakable global consequences, which can still be felt today. If not for the war, the Bolshevik dictatorship – the first regime of mass terror in Europe – would never have been established in Russia, nor in its wake there would have followed the National Socialist dictatorship in Germany: these were the most horrible consequences of the war, not to mention other, and not only tragic, consequences. However, while there is unanimity about the fateful significance of the war, opinions concerning the causes of the war greatly differ. “The great causes”: imperialism, militarism, armament, colonialism and others, while not completely discarded, have lost very much of their weight. If the causes of the war had been of economic nature, how could one explain the fact that it broke out during the height of the so-called first globalization when the great powers, and not only they, enjoyed economic growth and were more closely interconnected than ever before (for example, the volume of the UK’s trade with Germany was much larger than that with its ally France and German ships were insured by British companies, yet it did not preclude the UK from declaring war on Germany; the fact that globalization does not prevent wars became again evident this year, in 2014). Attempts to look for causes of the war in the history of popular attitudes, including readiness to accept war as a solution to problems, which seemed impossible to solve by other means, are becoming increasingly popular. An interesting approach is the counterweighing of optimism and pessimism in the pre-war culture; there emerge studies of topics such as “the crisis of masculinity” or “the years of dizziness” that consider the beginning of the 20th century in the light of neuroses rather than in the once popular rosy light of the “belle époque”. It long since has become apparent that the cause of the war is not something that we could ask the famous detective Hercule Poirot to investigate in order to share the history of the crime with the representatives of the involved countries gathered around him and to point his finger at the guilty party. Yet the debate on the responsibility or even guilt does not show any signs of abating, same as interest in not only why but also how the war broke out. The present essay addresses some of the above mentioned issues.

Iesniegts 21.10.2014.